

# Dersim' de Aşiretler

## DERSİM AŞİRETLERİ (Birinci Bölüm)

SEYFİ CENGİZ

Kaynaklardaki Tasnife Göre Dersim Aşiretleri

Dersim aşiretlerinin sayısı değişik kaynaklarda farklı verilir.

Kimi belli başlı 12 aşiret sayarken, kimisi de 25, 42, 50, 60, hatta 80 veya 100 kadar aşiretten sözeder.

Bu aşiretlerin tasnifi de az çok farklı yapılıdır.

Genel olarak Şeyh Hasananlılar ve Dersimliler olmak üzere iki büyük gruba bölünürler. Bir de seyitler ve dedeler, yani ocaklar var. Bunlar üçüncü bir grup olarak ayrıca ele alınmaktadırlar.

İlk iki grubun birer aşiret federasyonu veya konfederasyonu oldukları açık.

İki büyük gruptan Şeyh Hasananlılar kendi içinde Şeyh Hasananlılar ve Seydanlılar şeklinde iki alt-gruba bölünüyor.

Şeyh Hasananlılar denen gruba şu aşiretler dahil edilmektedir:

Abbasan (Aşağı ve Yukarı Abbasanlılar), Kırğan (Mirosan), Ferhadan, Zengan, Laçınan, Karabalan ve Fından (Bk. Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 46, Halep, 1952).

Eski Erzincan valisi Ali Kemali yukardakilerine ek olarak Gülabi ve İksor aşiretlerini de Şeyh Hasananlılar arasında saymaktadır (Bk. A. Kemali, Erzincan, s. 160-165, 1932).

Aslında Dersim halkı Şıx Hesenu (Şeyh Hasan) aşiretleri denince ilk etapta kardeş oldukları ve Şeyh Hasan kökeninden geldikleri söylenen şu beş aşiretin adını verir:

Dımilki dilindeki söyleyişle Kırğu, Abasu, Qerebaliyo, Laçino ve Feratu.

Şeyh Hasan grubunda sayılan hemen tüm aşiretler Dersim'in Hozat ilçesine bağlı aşiretlerdir. İçlerinden Feratanlar Çemişgezek'te de vardılar.

Seydan (yerel dilde Seydu) aşiretleri denen alt-grup ise kendi içinde Kalan (Khalu), Kevan (Qewu) ve Koçan (Kocu, Qozu) şeklinde gruplandırılıyor. Seydan aşiretleri Ovacığa bağlıdır.

Bunlardan Koçan grubu Çemişgezek'te de vardır.

Kalan aşiretleri grubunda Keçalan, Balan, Briman, Yukarı Abbasan, Kulikan ve Seyit Kemalan aşiretleri sayılırlar.

Kalan, aynı zamanda Kalan ve Mercan dereleri arasındaki önemli bir bölgenin adıdır. Dersim, bir dönem bir bütün olarak Kalan (Kalman?) adıyla bilindi.

38 sürgünü Pülümürlü yaşlılardan 'Lesa Gay aşıra Khaluna, dime gay aşire Dersimi'ye' (Öküzün gövdesi kalan aşiretidir, kuyruğu Dersim aşiretleridir) şeklinde ilginç bir tanımlama duyduğumu hatırlıyorum. Bu teşbihte Hozat ve Ovacık'tan Pülümür'e kadar yayılan Kalan federasyonunun çok büyük ve kalabalık olduğu anlatılmak isteniyor.

Kevan grubuna Arslanan, Maksudan, Pezkevrana (Ali Kemali'de Bezgevrana, Bezgar, Topuz), Beytan (Bitan) ve Holikan isimli aşiretler giriyor.

Koçan adlı gruba dahil aşiretler ise Koçan, Şemkan, Resikan ve Nenikan olarak sayılmaktadırlar.

(Bk. Ali Kemali, a.g.e., s. 164; Dersimi, a.g.e, s. 46-56).

Koçan aşiretinin bugün bulunduğu yere Kalan bölgesinden (Pozvank'tan) geldiği, dedeleri Koç Oğlu'nun mezarının da Pozvenk'te olduğu rivayet edilmektedir.

Batı Dersim'de yerleşik Bahtiyaran, Mıstan, Hoşan, Derikan, Şırtıkan, Rutan, Derviş Cemalan, Sarı Saltıkan, Ağuçanan, Titenikan gibi aşiretlerin ve seyit sülalelerinin bazı tasniflerde Şeyhasanan ve Seydan grubuna dahil edilmedikleri görülmektedir (Bk. Dersimi, a.g.e., s. 46).

Dersimliler (veya Asıl Dersimliler) diye bilinen diğer büyük konfederasyona dahil aşiretler ise bazı kaynaklarda şöyle kaydedilmektedirler:

Haydaran, Arilli, Demenan, Lolan, Şavalan, Alan, Hayran, Kureyşan, Yusufan (Ali Kemali 'Şeytan kabilesidir' diyerek bu aşiretin Yezidi olduğunu ifade ediyor), Rotan (Bahtiyaran), Balaban, Sisan, Şadili, Çarikli, Karsan, Şeyh Mehmedan, Keman, Kırgan, Hormek, Kimsor, Maskan, Botan, Caferli, İzol, Suran, Hadikan, Hesnan, Okçıyan, Gazili, Hıranlı, Lertikli, Zamtik, Kobanlı, Pilvenkli, Potikanlı, Kobaklı, Silanlı, Hamakanlı, Balçık, Zerkanlı, Bihanlı, Hıdanlı, Menüklü, Beleş (Bilez), Koçgiri, Elhanlı, Dersimli, ve Zazalar (Bk. A. Kemali, a.g.e., s. 158-165).

Bazı aşiretlerin hem Şeyh Hasananlılar hem de Dersimliler arasında sayıldığını görüyoruz. Zaman içinde bir ittifaktan diğerine geçişler veya yer değişimleri nedeniyle olabilir bu. Aslında sade Dersim halkı Ali Kemali'nin Dersimliler olarak tasnif ettiği yukarıdaki aşiretlerin hepsini bu şekilde tasnif etmez. Halktan bazılarının ifadesine göre Dersimliler grubunda yalnızca 12 aşiret vardır. Bunlar, bazen Demenan, Yusufan, Alan, Areyli, Haydaran, Çarek, Balaban, Lolan, Keman (Kemu), Savalyan, Rutan ve Maskan şeklinde adlandırılırlar. Halktan insanlar da bu listeyi zaman zaman farklı verirler.

Dersimliler grubunda sayılanlar çoğunlukla Doğu Dersim (Mazgirt, Pülümür, Nazımiye) aşiretleridir.

Yukarıda bazı aşiretleri ve aşiretten daha büyük bazı birimleri (ittifaklar, konfederasyonlar) verdik.

Kısaca aşiret-içi gruplara da değinmekte yarar var.

Tipik bir Dersim aşiretinde şu bölümlerle karşılaşırız: Aşire, Pere (sözcük anlamı kol, kanat), Ezbet ve Çe.

Çe; hem çekirdek aile karşılığında, hem de birkaç kuşağı kapsayan geniş aile veya sülale anlamında kullanılıyor.

Yaşlılara sorulduğunda farklı yanıtlar alınır.

Genelde 'Orte aşirede pere este, orte perude ezbeti este' (Aşiretin içinde Pere'ler, Pereler'in içinde de ezbetler vardır) tarzında bir tanımlama yapılmaktadır.

Aşiretin hücreleri genstir.

Peki Dersim gensi hangisidir?

Kendi başına ayrı bir alan çalışmasına ihtiyaç gösteren bu konuda şu anda kesin bir beyanda bulunmak güç olsa da, Ezvetê denen grubun Dersim gensine tekabül etmesi ihtimali yüksektir. Bu sözcük bana Az-vet (Az-bet) olarak ayrılabilir görünüyor. Az, Dersim dilinde soy demektir ki sözcük anlamıyla da gense tekabül etmektedir. Az-vet, soy-veren (soydan-gelen) anlamı olabilir. Perê ise kabile karşılığı olsa gerektir.

Daha çok Zaza adıyla tanınan diğer Dersim aşiretlerinin bir bölümü çeşitli kaynaklardan yararlanılarak şu şekilde sıralanabilirler:

Musyan, Okçıyan (Akçıyan?), Azan, Halılan, Mistan, Botan (veya Botiyan, Butyanlı?), Solhan, Zikti, Ömeran (Umran?), Melekan, Lertikli (Leltikli), Zimtekli, Modan (Midan?), Hazol, Meneşkürt, Huytu, Tavaslı, Silvanlı (Silavlı), Medraçlı, Terkanlı, Zirkan, Zeyni, Mehel, Bucak, Goyan, Keyburan, Buban, Kusan, Rutchaba, Sinan, Slivan, Kedak, Aşmişart, Kulbin, Behirmaz, Karakeçi, Bellikan (Baliki), vd. (Bk. Mark Sykes, The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire, 1908; Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Y., 1992, s. 27, 32, 97; M. Ş. Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 40, 164; Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması; M. Nuri Dersimi, Hatıratım, s. 8-9).

Ezdi ve Dumbeli olarak bilinen aşiretler var bir de.

Şeref Han, Mark Sykes ve Ziya Gökalp'ta adları verilen bazı Ezdi (Yezdi) aşiretleri şunlardır: Şerkiyan, Dinnan, Reşkan, Haweri, Şeyhan, Dorkan, Dasikan (Daseni), Aliyan, Bumteyvit, Mirkan, Samuga, Beyt-el-Hulta, Hababa, Kiran, Beled, Bekran (Bekiran), Mendikan, Halidi ve

Basiyan.

Şerefname'ye göre Bohti, Mahmudi ve Dumbeli aşiretlerinin bazı kesimleri de Yazdi idi.

#### Tasnifin Doğrusu

Dersim aşiretlerinin yukarıda değindiğim kaynaklardaki tasnifinin hepten doğru olmadığını Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmamda gösterdim. Bu çalışmanın vardığı sonuçlar esas alındığında doğru tasnifin şu olması gerekir:

I) Eski Dersim Aşiretleri (Kalmem-Kalferat Grubu)

II) Geç Dersim Aşiretleri: Şah Hasananlılar ve Seydanlılar

#### Khal Mem ve Kal Ferat Grubu Aşiretleri (Mileto Qan Tabakası)

Areyliler'in Pülümür'e Nazımiye Kirik'ten geldiklerini söyleyen Pülümür'ün Arilli (Arıllı) aşireti yaşlılarından birinin anlattığına göre, Dımılki konuşan bütün Dersim aşiretleri Khal Mem ve Khal Ferat adlarında iki kardeşten türemişlerdir. Bu gelenek başka yaşlılarımız tarafından da dile getirilmektedir.

Haceri köyünden olup şimdi Köln'de oturmakta olan Alan'lı bir yaşlı Khal Mem ve Khal Ferat hakkında sorduğum soruyu şöyle yanıtlıyordu:

“Khal Mem'le Khal Ferat, Momin (Muhammed)'ın oğullarıdır. İki kardeşirler. Nereden geldikleri belli değil. İlk gelip Nazımiye'ye yerleşirler ve orada ölürler. Kalmem'in mezarı (türbesi) Nazımiye'nin Kalmem köyünde, Khal Ferat'ınki ise Nazımiye'nin Geriş köyündedir”.

Dersim ulusal geleneği ve tek tek aşiretlere ilişkin rivayetlerden ve bilgilerden hareketle Khal Mem ve Khal Ferat olarak tanımlanan gruplara dahil bazı aşiretleri saptamak mümkündür. Kalmem-Kalferat geleneğinde referans verilen Erken Kalmem ile Şah Hasan-Seyit geleneğinde sözü geçen Geç Kalmem (Seyit, Kalemamsor) sık sık birbirine karıştırıldığı için, Kalmem grubunda anılan aşiretlerin bazıları Eski Dersimliler'e, bazıları da Geç Dersimliler'e ait olmalıdır. Bu noktayı akılda tutmak koşuluyla bu gruptaki aşiretlere kabaca değinebiliriz.

#### Kalmem Grubu

Khal Mem grubu aşiretleri Dersimliler'in Domanê Khalmemi dedikleri aşiretlerdir. Bunların erken tabakası Mamakan (Çan) orijinlidir. Daha geç grubu ise Seydanlılar adıyla bilinenlerdir. Sade halkın ve geleneğin ilk elde bu gruba dahil gösterdiği aşiretler şunlardır:

Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran ve Karsan.

Bu yedi aşiret en yoğun olarak Eski Dersim olarak tanımlanan bölgede ve bu bölgenin sınırlarında bulunmaktadır. Bunlara Jandarma Umum Kumandanlığı yayınlarından olan Dersim başlıklı kitapta Dersim aşiretleri arasında verilen Puh-Pug (Puğ-Puhar) aşireti de ilave edilebilir. Bahtiyar aşiretinin ve Geç Dersimliler arasında anılan başka bazı aşiretlerin de gerçekte bu gruba ait olduklarını sanıyorum.

Yukarıdaki yedi aşiretten Demenanlılar'ın adı bazı kaynaklarda Dedeman,

Temelhoran/Temehoran (Bk. Edip Yavuz), Ademi, Ademan (Bk. M. Ş. Fırat) şeklinde kaydedilmektedir.

Bu aşiretlerden Alanlar'ın bir kabilesi Khalmem (Pêra Khalmemu), bir diğeri Mamedu (Pêra Mamudo) adlarını taşırlar. İlki Körtan köyü halkı, ikincisi Haceri köyü halkına tekabül ediyor. Bu adlar Khal Mem adı ve Mamanlar'la ilişkili olabilir.

Khalman Ocağı'ndan olduklarını söyleyen Areyliler cedlerinin Khal Ferat olduğuna işaret ederler.

Şıxmamed aşiret adının ise Khal Mem adının kendisi (bir versiyonu) olduğunu düşünüyorum. Zaten bu aşiretin kabilelerinden biri de Mamku adını taşıyor. Mamku adı, Maman (Mamakan,

Mamikonyan) adının aynısıdır. Şıxmamed bölgesinin Xeçe köyünde oturan bazı ailelerin hayli eski olup artık dağılmış bulunan bu kabileden olduklarını biliyorum.

Şıxmamed aşiretinin kabileleri bu aşiret halkı tarafından Qerezo (Qereco), Mewaliyo, Saverdiyo, Sambego, Pasku, Kerko ve Mamku (Mamiko) olarak sayılmaktadırlar.

Mursaye Ap Sılemanı, Şıxmamed aşiretine mensup bir halk ozanıdır. Yaşı yüzü aşkındır. Bizzat kendisinden bu aşiretin geleneğini dinlemiştim.

O'nun anlattığına göre bu kabileler onlara adlarını veren beş kardeşten türemeler. Bu beş kardeş Nazımiye'nin Khalmem köyünden dağılmışlar. Bir kısmı orada (Harige'de) kalmış, geri kalanı Khalmem'den ilkin Vanarız'a, burası kendilerinden zorla alınınca da oradan bugünkü Şıx-Mamed yöresine gelip yerleşmişlerdir. Bu bölgeyi Dem (Demo) adlı bir 'Ermeni'den zor yoluyla aldıkları rivayet edilmekte ve bunun öyküsü de anlatılmaktadır. Demo adının Demenanlılar'a referans olabileceğini sanıyorum. Yani Ermeni diye göndermede bulunulanlar da aslında yine Khal Mem grubuna dahil olan kardeş bir aşirettir.

Şıxmamedliler'in Khalmem yöresinden geldiklerine ilişkin bu rivayet, Şıx Mamed aşiret adı, bu aşiretin Mamku adlı kabilesi ve gelenekte Domanê Khalmemi (Khal Mem Oğulları) aşiret grubunda sayılmaları ile birlikte ele alındığında onların Mamanlar (Mamakanlar)'la veya Geç Kalmem'le ilişkili oldukları anlaşılıyor. Büyük olasılıkla bu iki tabakanın bir karışımıdır.

Alan, Areyli ve Şıxmamed aşiretlerinin geleneklerinde ortak bir nokta dikkati çekmektedir. O da bu aşiretlerin bugün yaşadıkları daha içerilerdeki bölgelere Nazımiye'nin Khalmem adlı yerleşmesinden hareketle dağıldıkları ve Khal Mem grubuyla ilişkili olduklarıdır.

Dersim'in Şeyh Hasan-Seyit (Khalemamsor) geleneğinin bir versiyonu da bu iki grubun birbirinden Khalmem köyünden ayrıldıklarına işaret etmektedir.

O halde Dersimliler'in en azından bir tabakası ilk gelişinde Nazımiye'nin Khalmem adını da verdiği Duzgı Bava çevresine yerleşmiş ve buradan dağılmıştır. Duzgı Bava'nın bütün aşiretlerin kâbesi olarak tanınması bu ortak geçmişle ilişkili olabilir. Bu dağın eteğinde Ocağê Khalmemi (Khalmem Ocağı) adını taşıyan kutsal bir mekân (ocak) da mevcuttur.

Duzgın'ın asıl adı Dersim Geleneği'ne göre Şah Haydar'dır. Domanê Khalmemi grubuna dahil gösterilen Haydaran aşiretinin isim babası belki de bu Şah Haydar (Duzgı Bava)'dır. Nitekim geleneğimizde Haydaranlılar'ın koruyucu tanrısı veya atası gibi tanıtılan Jêlê aynı geleneğe göre Şah Haydar (Duzgın)'ın bacısıdır. Kızıl Kilise (Nazımiye)'nin bir dönemler Aydaran/Haydaran adıyla bilindiğini de not etmeliyim.

Dersim'in ulusal cedleri olan Khal Mem-Khal Ferat ikilisinin yanısıra, bazı Dersim aşiretlerinin cedlerinin, tanrıların ve ziyaretlerinin de tek tek sayıldığı bir Dersim halk deyişinin bazı versiyonlarında Şıx Mamedliler'in cediti Khal Ferat olarak anılır.

Dersim Geleneği'nin destan türünde bir versiyonu olan bu parça şöyledir:

Şıyo Khal Ferat, Wayirê Şıxmamedano

Khal Mem-Khal Ferat, Wayirê Alan u Areyzano

Khalo Sıpe, Wayirê Çarekano

Evliyayê Tosnigê, Wayirê Bamasurano

(Bone Tasnige mekanê de qano)

Hewsê Dewê, Wayirê Kuresano

Jêlê (Zêla Zalalê), Wayıra Heyderuna

(Jêlê orte Heyderuna)

Duzgînê Kemerî (Kemerê Duzgîni, Bava Duzgîn), Pile Pilano (Pile Jarano)

Hopa Şıxanki, Wayirê Seğankano

Cımê Muzır Bavay, Wayirê Avasano

Aliyê Kıstımı, Pilê Pilvankano

Buyer Bava orte (wayirê) Bolebaniyanu

Gola Buyerê Caê Cematiyo

Sultan Baba (Tujik) orte (wayirê) Keçelanu

Celal Abbas, wayirê Abasano  
(Cımê Muzır Bavay wayirê Avasano)  
(...)

De Bê adını taşıyan bu deyiş (ayrıca Welat başlıklı parçaya bakılabilir) Dersim'in ünlü ve eski kuşak ozanlarından Sey Qaji'ye aittir.

Sey Qaji, Dersim'in 366 velisinden (evliya) bahsettiğine göre bu parçasında onlardan sadece bir bölümünün adlarını anmaktadır. Değişik versiyonları bulunan bu deyişin daha uzun olan bir orijinali vardı belki de.

Bence Dersimli araştırmacıların en önemli görevlerinden biri, rivayet, şiir ve deyiş gibi değişik edebi biçimler altında kuşaktan kuşağa sözlü olarak taşınmış ve aslında çok iyi ve ısrarla korunmuş olan Dersim Ulusal Geleneği'nin parçalarını biraraya getirecek kapsamlı bir ekip çalışması yapmaktır. Bu zengin geleneğin eksik veya kayıp parçalarının peşine düşüp Dersim Ulusal Destanı'nın tamamını ortaya çıkarmak önemli bir görevdir.

Destanımızda kardeş oldukları söylenen Khal Mem ve Khal Ferat ikilisinin adları zaman zaman birbirini yerine veya tek bir ad gibi birlikte kullanılmaktadır. Yukarıdaki parçadan açıkça görülüyor ki, bir zamanlar Dersim Yaşlılar Meclisi (Dersim Senatosu) veya Aşiretler Meclisi kendi toplantılarını kutsal addedilen Buyer Dağı'nın zirvesinde yapıyordu.

Aynı parçadan Khal Mem grubuna dahil edilen aşiretlerin, en azından bunlardan Haydaran ve Demenan aşiretlerinin Geliler'le bir ilişkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Haydaranlılar'ın cediti veya tanrıçası olarak gösterilen Jêlê'nin ve Jêl Dağı (Zêl Dağı)'nın adı bana göre Gil (Jil, Zil) adının ta kendisidir. Zaten aşiretlerin Mil ve Zil partileri şeklinde tasnif edildiği dönemde Haydaranlılar'ı daima Zilan, Celali ve Sipkan/Sipikan aşiretleriyle birlikte Zil grubu içinde buluruz. Adı Dımlı ve Dersim sözcüklerini anımsatan Demenan aşireti de sık sık Zilan grubunda gösterilir. Belki bu gruptaki Celali adı da Gel (Khal?) adının bir biçimidir.

Jêl Dağı, Geliler'in dağıldığı ilk merkez veya ilk yurt edindikleri merkezlerden biri olabilir. Geliler, Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamda vardığım sonuca göre en azından Orontidler çağından beri Kırmanciye'de varlardı.

Jêl Dağı'na çok uzak olmayan ve yine Eski Dersim coğrafyasında yer alan Mılan köyü ve bu köydeki Ocağê Mılı (Mil Ocağı) ise, Milan aşiret grubunun ilk yurdu veya ilk yurt edindiği ve etrafa yayıldığı merkezlerden biri olarak düşünülebilir.

Adı Gutiler'in adını andıran ünlü Qutu Dere vadisi de aynı mıntıkadadır. Dersim adlı kitabın yazarı Antranik aynı adı taşıyan Qutıcık aşiretinden sözeder. Yıllar önce İsveç'te karşılaştığım Dersim orijinali ve Koçkirili yaşlı bir kadın da Dersim taraflarında Qutiyan adında bir aşiretten bahsediyordu.

Özetle Dersim'de Mil ve Zil adlarını taşıyan toplulukların varlığı açık bir olgudur. Mil adı Dımlı, Zil adı ise Gil olarak yorumlanabilir ve bu yorumdan hareketle Khal Mem grubunun Dımlı-Gil (Mil-Zil) tabakası ile akrabalığı kurulabilir. Delmik, Dilmakan, Del Mamikan (Mamakan adının bu versiyonu için Mark Sykes'ın The Kurdish Tribes Of Ottoman Empire yazısına bakınız) ve Khal Mem gibi yer ve aşiret adları dikkat çekicidir. Gel adının Khal, Dımlı adının ise Del veya Dil formunda Maman adıyla bir kombinasyonu pekala olasıdır. Del Mamikan (Mamakan) şekli mümkündür ki Dımlı (Dilam, Dılmik, Dilman) adının orijini olsun. Yani Dımlıların ve Gelilerin Mamanların birer kolu olmaları olasıdır.

#### Khal Ferat Grubu

Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamda Dersim geleneğindeki Ferat adının Part adının karşılığı olduğuna işaret etmiştim. O halde Ferat adını taşıyan ve/veya cedlerinin Khal Ferat olduğunu söyleyen aşiret ve kabilelerin hepsi bu gruba aittir. Dolayısıyla Dersim aşiretlerinden Feratanlar (Ferhat Uşağı)'ın bu gruba girdiği, yani Part oldukları ve hâlâ onların adını taşıdıkları kesin gibidir. Feratan aşiretinin kabileleri de genelde bu gruba ait olmalı. Gilan'daki Lahican'la ve ünlü Laç Deresi'nin adıyla ilişkili

görünen Laçın aşiretinin de kaynaklarda aslında Feretanlar'ın bir kolu olduğu kaydedilmektedir (Bk. JUK'un Dersim adlı yayını).

Maksut ve Balabanlı aşiretlerinin Ferhat Uşağı adında birer kabilesi ve Areyli aşiretinin de Ferhaddan adında bir kabilesi mevcuttur. Khalman Ocağı'nın en eskisi olduklarını, ama cedlerinin Khal Ferat olduğunu söyleyen Areyliiler zaten aşiret halinde bu gruba dahildirler. M. Ş. Fırat (1894-1949), Hormekliler'in kendi geleneklerinde cedlerinin Feramuz Şah (Fereşat Fero) ve/veya Harzem şahlarından Mehmet Şah (Mehmet Pehlivanı El-Harzemi) olduğunu söylediklerini kaydeder (Bk. Fırat, a.g.e, s. 72-74).

Bence Hormekliler'in cedleri olarak anılan bu isimler Dersim Geleneği'ndeki Khal Ferat ve Khal Mem'e referanstırlar. Zaten Şarik (Şorik) şeceresinde de Hormekliler'in Dersimliler (Delisenler, Deli Hasanlar)'e mensup olduğu kaydedilmekte ve adları Horemegan (Hurem Began) olarak verilmektedir. Hatta Hurem Began adının Dersimliler'in lakabı olduğuna işaret edilmektedir.

Ferhat adlılar içinde bağımsız bir aşiret olarak varlığını koruyabilenler Feretanlar'dır. Diğerleri genelde başka aşiretler içinde erimiş veya diğer aşiretlerin birer koluna dönüşmüşler. Areyliiler ve Hormekliler de bu grupta bağımsız varlığını korumuş aşiretler olarak görünüyorlar. Dersim dışında da, örneğin vaktiyle Amasya'nın da dahil olduğu Pontus'ta ve Kapadokya'da Ferhat adını taşıyan kişi ve topluluklara, bu adda yerleşmelere ve dağlara rastlanmaktadır. Bu konuda en etraflı bilgiler Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi adlı kitabında verilmektedir.

Khal Ferat grubunda, hepsi etnik olarak Part olmasalar bile geleneğin Partlar'a dahil gösterdiği Karen, Surem, Gew (Goran?) ve Mihran gibi eski İrani evlerin kalıntılarının da olduğunu sanıyorum.

## **DERSİM AŞİRETLERİ (İKİNCİ BÖLÜM)**

### **KALMEM-KALFERAT GRUBUNA DAHİL DİĞER AŞİRETLER**

Tekrarda yarar var:

Dersimliler'in Kalmem ve Kalferat adlarında iki atadan geldiklerini söyleyen gelenek, Dersim'in eski halk tabakasının orijinine ilişkindir. Bu eski Dersimliler'e kaynaklarda 'Asıl Dersimliler', halk arasında ise zaman zaman Mıleto Qan (Eski Millet) denmektedir. Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamda bu gelenekteki Kal Mem adının Mamakanlar (Çanlar)'a, Kal Ferat adının ise Partlar'a referans olduğunu etraflıca işledim. Ek olarak Mamakanlar ve Partlar hakkında bilinebilenlerin bir özetini verdim. Aynı çalışmada Kalmem-Kalferat geleneğinin tam ve orijinal şeklinin Mamik-Konak adı altında eski Ermeni kaynaklarında mevcut olduğunu söyledim ve bu geleneğin tamamını aktarım yorumladım. Yani Dersim sözlü geleneği gerçekte kayda geçirilmiş bir gelenektir. Ama bugüne kadar hem bu gelenek iyi çalışılmadığı, hem de ciddi ve ayrıntılı bir yazılı tarih çalışması yapılmadığı için geleneğimizin sadece sözlü planda yaşadığı sanılmıştır.

Bir kere daha ve altını çizerek söylüyorum:

Der-Sim adının ikinci kısmı olan Sim kelimesi Farsça'ya da geçmiş bulunan gümüş anlamlı Sümerce sözcük değildir. Bu sözcük Çan (Can, San, Zan, Tzan) etnik adının Arapça ve Farsça telaffuzudur. Ermenice'de Der-jan (Ter-can) diye geçen Dersim adı, Farsça ve Arapça telaffuzda Der-Sim şekline girmektedir. Çanestan olarak anılan tarihi Dersim coğrafyasında zengin gümüş madenlerinin varlığının da katkısıyla Arapça ve Farsça söylenişte bu adın ikinci kısmı Sim biçimine sokulup gümüş olarak yorumlanmıştı.

Özetlersek:

- 1) Dersim adı Çanlar'dan kalmaz. Bugünkü Dersim sentezine adlarını verenler onlardır.
- 2) Çanlar, Mamakanlar (Mamanlar) diye de bilinirler. Ermeni kaynaklarında Mananalı veya

Mamanalı olarak karşılaşılan Mamekiye adı da buradan gelmez (Mamakanlar ile Mamasani adı altında Lurlar'ın dört şubeden biri olarak da karşılaşıyoruz).

Bu kısa hatırlatmanın ardından asıl konumuza dönebiliriz.

Kalmem-Kalferat grubuna dahil bazı aşiretlere bu yazının Birinci Bölümü'nde değindim. Şimdi bu gruba dahil birkaç önemli aşirete daha işaret etmem gerekecek:

#### Saltuklular

Bayburtlu Osman'ın Tevârih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan adlı eserinde Saltuklular'ın Pasin-Erzincan-İspir bölgelerine Miladi 941-942 (Hicri 330)'de Çanestan'dan geldikleri söylenir ve şecereleri verilir (Tevârih, syf. 232'den aktaran F. Kirzioğlu, Kars Tarihi, syf. 391, dipnot). Kirzioğlu'nun verdiği bilgiye göre Bayburtlu Osman'ın adı geçen kitabı 1935'lerde İstanbul'un Sahaflar Çarşısı'nda Almanya için satın alınmıştır. Bir nüshası Çiftçioğlu Hüseyin Nihat Atsız'dadır. Kirzioğlu'nun dayandığı kaynak işte bu nüshadır.

Saltuklular'ın geldikleri söylenen Çanestan, Türk milliyetçisi kaynaklarda Çin olarak yorumlansa da, Ermeni tarihçisi Adontz rivayetindeki Çanestan'ın gerçekte Tzanica olduğunu ikna edici bir biçimde açıklamaktadır. Tzanica (Çanestan), bugünkü Dersim'i ve çevresini de içeriyordu. Erzurum merkezli Saltuklular devletinin sınırları tarihi Dersim'e tekabül eden Tzanica ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Adı Mamakanlarla ilişkili görünen ünlü Mama Hatun, bir Saltuklu emiresiydi. Tercan ve Pülümür'de onun adını taşıyan mekanlar ve yapıtlar mevcuttur.

#### Karsanlılar

Amasya'nın eski adı Harşene (Canik)'dir. Amasya Tarihi adlı eserin yazarı Hüseyin Hüsameddin Harşene adının ilk şeklinin Karasan (Karisini, Karasan, Karaçan) olduğunu söyler. Ona görüşüne göre Karasan (Kara-Çan) adlı kişi büyük olasılıkla Çanlar adlı antik Pontus kavminin ceddidir. Onun aktardığı rivayetler Amasya (Harşene, Canik) kenti ile bu kentteki Kale-i Bala (Ulu Kale)'nin Karaçan tarafından kurulduğunu söylerler. Hüseyin Hüsameddin eski kaynaklardan Karaçan'ın şecerelerini de aktarmaktadır. Bu bilgiler Dersim'in Kar-san aşiretinin adına fazlasıyla açıklık getirmekte, bu adın ikinci kısmının Çan (Mamakan) etnik adının kendisi olduğunu göstermektedir. O halde Karsanlıların Kalmem (Mamakan, Çan) grubundan olduklarını söyleyen Dersim geleneği tartışma götürmez.

Türk milliyetçisi Kadri Kemal Kop (Sevengil) bile 1933 yılında yayınlanan Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu adlı kitabında ünlü Truva Savaşı sırasında Amasya hükümdarının Karsan Han adında biri olduğunu söylüyor ve onun adıyla Dersim'in Karsan aşireti arasında bağlantı kurmakta güçlük çekmiyor.

Tüm bu veriler Karsanlılar'ın Çan olduklarına işaret etmektedirler

(bu konuda daha fazla bilgi için Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek adlı çalışmanın III. Bölümündeki Tzanica ve Tzaniler başlıklı kısma bakınız).

#### Birman Aşireti

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde Birman (Birim) aşiretinin de Çan kökenli olduğuna ilişkin bilgiler verilmektedir. Onun aktardığı eski şecerelerde Birman (Barum, Bermi), Karsan'ın babası olarak geçmektedir (ayrıntı için bk. Dersim ve Zaza Tarihi..., III. Bölüm, Tzanica ve Tzanlar kısmı).

#### Pahlılar (Paxıco)

Modern 'Tunceli'nin merkezi (Mamikan), 1937-38'e kadar Mazgirt'e bağlı bir köydü. Bazı kaynaklarda Türüşmek'e bağlı gösterilen Maman köyü, Uluğ'a göre Pah nahiyesine, Pah ise Mazgirt'e bağlıydı. 1937-38'de Türk sömürge valisi Abdullah Alpdoğan bu köyü tüm Dersim'in

genel hükümet merkezi yaparak, Dersim'e de ilk kez Tunç Eli adını verdi. 1937-39 yılları arasında Mameki'de hükümet konağı, kışla ve Munzur kıyısında subay-memur evleri yapıldı. Mameki (Maman) adının Mamakanlar'la ilişkisine değinmişim.

Eski notlarıma göre; Xağu, Teşnigê, Qela, Seynu (Sinan), Çuxurê, Xeceriyê, Vanguğ, Govê, Qıl, Kortu, Pırkaniyê, Kilse, Ambar, Derê Çermi, Sogayiğê, Putik, Gomemiş, Vılêkasu, Kemero Şa, Şuyageurê, Binedewê, Kortasure vaktiyle Pah bucağına bağlı köylerdir. Bugün Alan, Kureşan, Suran ve Yusufan aşiretlerinin de yaşadığı bu mıntıkada veya bu köylerin bir bölümünde (Teşnige vd gibi) Mıleto Qan (Eski Millet) denen bir halk katmanı vardır. Hatta Pahlılara genelde Mıleto Qan denmektedir. Bununla Pahlılar'ın, en azından bu yörenin eski sakinlerinin Eski Dersimliler'e mensup olduğu söylenmek istenir. Eski Dersimliler'den kasıt daha önce açıkladığım gibi Kalmem-Kalferat grubudur. Yusufan aşireti köylerinde de Mıleto Qan tabakasından oldukları söylenen bazı aileler olduğunu hatırlıyorum.

#### Hıran (Haran) Aşireti

Hıdır Öztürk adında 1917 Mazgirt doğumlu biri Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi (1985) adlı kitabında Osmanlı arşivlerinde Mazgirt'teki Hıran aşireti için "Mamık ile Konak adlarında iki şehzadeden birinin evlatlarıdır" dendiğini aktarmaktadır (Bk. a.g.y., s. 48).

Ben bu kaydı kendim görmüş değilim. Ama bu kitabın başlığı ve içeriği hoşuma gitmese de bu alıntının doğruluğundan kuşkulanan için sebep görmüyorum.

#### Kuzuçan Aşireti

Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabında Kuruçay ilçesindeki aşiretler arasında Kozıçan adında bir aşiretten sözeder (a.g.e., s. 66). Bu aşiretin adı ile Pülümür'ün eski adlarından Kuzuçan (Evliya Çelebi'de Kuzujan, Mehmet Nuri'de Kozıçan) birbirinin aynıdırlar. Pülümür'e adını veren belki de bu Kozıçan aşiretidir. Bu adlarla Koçan aşiret adı arasında da bir bağlantı kurulabilir.

Kozıçan adının ikinci kısmı Çan etnik adıdır.

M. Nuri, aynı kitabında Sultan Selim döneminde Dersim'deki Milan aşiretinden ayrılarak Kangal ve Divriği'nin Yellice ve Tekye nahiyelerine yerleşen Çanbegan aşiretinden (ve Canbegan mıntıkasından), aynı mıntıkada veya civarında bulunan Mamaş köyünden bahseder (a.g.e, s. 64). Hatıratım adlı kitabında ise Kangal'da Canikan adında bir aşireti kaydeder.

Çanbegan ve Canikan büyük ihtimal aynı aşirettirler.

Bu adlarda da Çan ögesiyle karşılaşmaktayız.

Uzun yazıları okumak insanımıza sıkıcı gelebilir. O nedenle burada meramımı mümkün olduğunca özet şekilde ifade etmek zorunda kalıyorum. Daha fazla bilgiye ihtiyaç duyan arkadaşlarımıza Dersim ve Zaza Tarihi'nin III., IV. ve V. bölümlerine bakmalarını önereceğim. Son olarak Kalmem-Kalferat grubundan, yani Dersim'in eski halk tabakasından olup başka aşiretler içinde eriyen veya varlığını onlara eklenerek sürdüren toplulukların bulunduğunu belirtmek zorundayım. Geç Dersimliler (Sonradan Gelenler) bazen onları 'Ermeni' olarak tanımlasa da, Ermeni sanılan bu grupların genelde asıl Ermeni olmayıp Dersim'in eski halk katmanına ait olduklarını düşünüyorum.

### **DERSİM AŞİRETLERİ (ÜÇÜNCÜ BÖLÜM)**

#### Osmanlı Kayıtlarında Adları Anılan Dersim Aşiretleri

Cevdet Türkay'ın yayınladığı Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar adlı çalışmada belli başlı Dersim aşiretleri hakkında kayıtlar bulabiliyoruz.

Aşağıdaki bilgileri 1608-1752 arası döneme, yani yaklaşık olarak Şerefname ve Eviya Çelebi

Seyahatnamesi ile aynı döneme ait bu kayıtlardan ayıklamıştım. Burada C. Türkay'ın yaptığı gibi ilkin aşiretin (oymak, cemaat) adını, sonra da bulunduğu yerleri ve mensup olduğu 'taifeyi' gösteren özet bilgilere yerveriyorum. Gerekli gördüğüm yerde bazı notlar, açıklamalar ve yorumlar yapıyorum.

C. Türkay'ın yayınladığı aşağıdaki Osmanlı kayıtlarında Dersimliler, Zazalar ve Yezdiler genelde 'Ekrad taifesinden', yani Kürt olarak gösterilir.

Martin van Bruinessen'in tırnaklı da olsa "Aslını İnkâr Eden Haramzadedir" (1996) başlığı koyup taraf gibi davrandığı bir yazısında bu veriler Dersimliler'in Kürtlüğüne kanıt gibi yorumlanmaktadır.

Ciddi bir araştırmacı olduğumu düşündüğüm Bruinessen'in bu yanlıgısını bu belgeleri ciddi olarak incelememiş olmasına bağlıyorum. Çünkü dikkatle tarandıklarında bu kayıtlardaki Türkmen ve Ekrad sözcüklerinin etnik Türklere veya etnik Kürtler'e denk düşmediği açıklıkla görülebilir. Osmanlı bu kavramları etnik anlamı dışında, daha çok sosyal statüye karşılık kullanmış gibi. Tam da Martin'in anlayışıyla hareket eden Türkçü Cevdat Türkay, kendi Giriş yazısında bu kayıtlara dayanarak şunları söyler:

"Kitabımızda derleyip topladığımız Oymak, Aşiret ve Cemaatlerin hemen hepsi Türkmendir; yani Oğuz Türklerindedir" (s. 10).

"Yani, adı Kürd ve Kürmanc olan aşiret veya cemaat bile Türkmen'dir. Zaten bu çalışmalarımızın amacı, Anadolu'daki aşiret ve cemaatların Türk asıllı olduklarını belgelere dayanarak ispatlamaktır." (s. 16).

Yani Bay Türkay, daha bu çalışmayı yapmadan çok evvel düşüncesini zaten oluşturmuş, kararını vermiş, önceden kararlaştırdığı bir şeyi ispatlamak için de onbeş yılını verip bu araştırmayı yapmış. Kendisi söylüyor bunu.

Benim okuyucuya önerim aşağıdaki bilgileri incelerken Ekrad ve Türkmen gibi sözcüklere etnik bir anlam yüklememesi, bu tür sıfatları görmezden gelip diğer bilgiler üzerinde yoğunlaşmasıdır.

Türkay'ın açıklamasına göre kayıtlarda Oymak, Aşiret ve Cemaat terimleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Bir aşiret aynı zamanda Oymak ve Cemaat olarak da verilir.

Yörük, göçebe demektir. Etnik bir anlamı yok gibi. Osmanlı döneminde oba (mahalle), cemaat, kabile ve aşiretten daha büyük (siyasal örgütlenmelere) topluluklara İl (El) veya Moğolca Ulus denmiştir: Dulkadirli İli (Eli), Boz Ulus, Kara Ulus gibi.

Avcıoğluna göre Ok, aşiret demektir.

C. Türkay'a göre ise ok, bildiğimiz yayla atılan oktur.

Tarihlerinin Oğuz Destanı ile başladığı söylenen Oğuzlar (Oğuz Türkleri, Türkmenler)'in efsanevi atası Oğuzhan'ın altı oğlundan üç büyüğünden türeyenlere Boz-ok'lar, üç küçükten türeyenlere ise Üçok'lar denmiştir. Türkay'a göre Anadolu Türkleri'nin ataları bunlardır. Oğuzlara bazen Türkmen adı da veriliyor. Böylece Oğuzlar, ilkin Üçoklar ve Bozoklar diye iki büyük bölüme ayrılıyor ve bunların herbiri de kendi içinde üçer bölüme ve üçerli bölümlerde dört kola bölünüyor ve Oğuzlar'ın toplam 24 boyu hesap ediliyor böylece.

Saltuknameyi yayına hazırlayan K. Yüce'ye göre ok kelimesi kabile (Boy) demektir. Üçok, üç boy; Bozok ise Boz boyu demektir.

Hasluck'a göre Türkmen terimi Yörük (Yürük) sözcüğüyle tıpatıp aynı anlama sahip olup yerleşik Türkler'e karşı göçebe Türkleri tanımlar.

C. Türkay'a göre, Türkman Ekradı, Türkmen Kürdleri demek. Bazen de Ekrad Türkmanı deniyor kayıtlarda.

Bu kayıtların aşiretlerden asker alma, vergilendirme ve göçebeleri iskan gibi ihtiyaçlardan

dolayı yapılan yazımlar ve sayımlar olduğu anlaşılıyor. Anadolu'da Osmanlı hakimiyetinin kurulduğu 16. Yüzyıl başları (1514) en erken tarih olarak düşünülebilir. Dersim ve Zaza Tarihi - Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmasının hazırlık evresine ait bu notlarımı okuyucuların da kullanımını sunuyorum. Tekrar hatırlatmam gerekecek: Aşiretlerle ilgili bilgilere 'Not' diye düşünülen kısımlar bana aittir.

Açanlı (Açanlı)  
Çemişgezek Kazası (Diyarbakir Eyaleti). Ekrad.

Bahtiyarlı  
Dersim Sancağı, Konya sancağı. Ekrad.

Balaban (Balabanlı)  
Malatya, Kırşehir, Konya, Tırhala, Silistre, Çirmen, Karahisar-ı Şarki, Rakka, Ruha (Urfa) sancakları, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri, Sivas, Karaman, Dırama, Filibe, Hezargrad, Söğüd, Ereğli, Harput, Edirne ve Adana kazaları.  
Bu aşiret hakkında şu not düşülüyor:  
"Bozkoyunlu aşiretine tabi olan Balabanlı cemaatı, Aslen İran Ekrad yörükünü taifesinden olub Malatya kazasında Gözene derbendi kurbünde sakin idi. Pehlüvanlı içinde, Konya Eyaleti'nde olub konub ve göçerler".

Balanlu  
Malatya ve Bozok sancakları.

Ballı (Ballu)  
Sivas (Zile kazası), Çorum, Amasya, Malatya (Keban Madeni), Aksaray, Arapgir sancakları, Turhal, Kengiri. Konar-göçer Ekrad taifesinden.

Balani  
Pertek (Elaziz Sancağı) ve Gercüş (Mardin S.) kazaları. Ekrad taifesinden.  
Not: Dede Bali adında Yörük olarak tanımlanan ve Kars-ı Meraş, Niğde sancakları, Uşak, Banaz (Kütahya Sancağı), Tırnova, Ürgüb, Gümölcine ve Pravişte kazalarında gösterilen bir aşiret (cemaat, oymak) de kaydedilir.

Birinci Yörükleri  
Diyarbakir Eyaleti Çemişgezek ve Arapgir sancakları ve Edirne. Yörük taifesinden.

Berazi (Barezi)  
Rakka, Mardin, Ruha (Urfa), Çemişgezek, Arapgir, Malazgirt ve Erzurum sancakları, Diyarbakir, Halep ve Şam eyaletleri. Göçebe Ekrad.

Besimli (Besimli)  
Çarsacak (Diyarbakir S.) ve Malatya sancakları, Erzurum. Ekrad.

Besban  
Erzurum (Tercan kazası) ve Bayezid sancakları, Erzurum, Diyarbakir, Van ve Kars eyaletleri. Ekrad.

Bucaklı  
Siverek (Diyarbakir E), Adana, Meraş, Teke, Kütahya, Aksaray ve Kocaeli sancakları, Anamur

(Mamuriye) kazası, Kuban nehri boyu. Yörükan.

Not: Kayıtlara göre Siverek Sancağı'nın Bucak kazası vardı. Aynı belgelerde Kırım'a bağlı Bucak adlı bir yerleşme ile Rumeli vilayetinin Bucak adında bir yerleşmesi geçer.

Çarikanlı

Kiği kazası (Diyarbakir E), Haleb, Meraş. Konar-göçer Ekrad.

Çakolu

Erzurum eyaleti Kemah ve Erzincan kazaları.

Canikli

Arabgir, Adana sancakları, Samsun ve Bafra kazaları (Canik Sancağı). Konar-göçer yörükan.

Not: Bu kayıtlarda Samsun, Bafra, Kavak, Akçay, Ünye, Satılmış ve Erim kazaları Canik Sancağı kapsamında gösterilmektedir. İdari hiyerarşide en büyük birim eyalettir. Daha sonra eyalete bağlı sancaklar ve her sancağa bağlı kazalar vardır.

Not: Biga sancağının Çan kazası var kayıtlarda.

Cekvan (Cekvanlı)

Erzurum, Alesgird, Muş sancağı. Şeyatinperest, Yezidi taifesinden.

Çanlı

Kastamonu (Sinob kazası), Sığla (İzmir kazası), Aydın, İçel, Alaiye, Hamid ve Teke sancakları. 'Türkman taifesinden'.

Çan-oğulları

Rakka ve Diyarbakir (Siverek S) eyaletleri. Türkman.

Dirsimli (Dirsimlü)

Erzincan, Kilis, Kiği sancağı, Erzurum, Antakya kazası (Haleb Sancağı), Kuruçay kazası (Dersim Sancağı), Kemah kazası (Erzurum Sancağı), Çemişgezek Sancağı, Arabgir Sancağı, Harpirt Sancağı, Malatya Sancağı. Ekrad taifesinden.

Disim

Manavgat kazası (Alaiye Sancağı).

Disimli (Disimlü)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Kiği sancağı, Erzurum, Antakya, Harburut (Harput), Çarsancak kazası (Diyarbakir), Çemişgezek (Diyarbakir). Ekrad taifesinden.

Burada şu not düşülmüyor:

''Okçu İzzeddinli Aşireti'nden olan Disimli Aşireti'nin ekserisi çift ve dam ve bina eshabı ve zer ve hars ile meşguldür''

(Bk. C. Türkay, a.g.e., Aşiretler, II. Bölüm, s. 76).

Disimli (Disimlü), Dirsimli (Dirsimlü)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Antakya kazası (Haleb sancağı), Erzurum sancağı, Kemah kazası (Erzurum sancağı), Eğin kazası (Arabgir Sancağı), Diyarbakir eyaleti, Kiği kazası (Erzurum sancağı), çemişgezek, Arabgir, Harbirt, Malatya sancakları, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti). Konar göçer Ekrad taifesinden.

Buraya düşülen notta şu açıklama var: "Disimli Cemaatı, Okçuizzeddinlü Aşireti'ndendir" (Bk.

C. Türkay, a.g.e., s. 330).

Dersimliler, Osmanlı kayıtlarında yukarıdaki şekilde üç-dört ayrı aşiret imiş gibi verilirler. Ama adlarının yanısıra buldukları yerlere dikkat edildiğinde bir tek ve aynı gruptan sözedildiği son derece açıktır.

Bu kayıtlar 17. ve 18. yüzyıllarda Dersimliler'in yayıldığı alan hakkında bir fikir vermektedir. Okçu İzzeddinli tanımlaması bize göre Yezidiler'le bir ilişkiye referanstır gibi.

Bir yerde Dersimliler'in yerleşik ve tarımcı olduğu söylenirken bir diğer yerde göçebe gösterilmektedirler.

Buldukları yerler bu dönemde sancak olarak Dersim, Çemişgezek, Kığı, Arapkir, Erzincan, Erzurum, Malatya, Harput, Alaiye, Halep (Antakya kazası) ve Kilis gibi yerlerdir.

Dağıldıkları ilk merkezin Dersim (Tzanika, Çanestan) olduğundan kuşku duyulamaz.

Das, Dasni

Musul ve Niğde sancakları, Musul-Erbil arasında. 'Yezidi taifesinden'.

Not: Kayıtlarda Musul eyaletinin Karadasni (Kara Dasni) adında bir sancağı geçer. Bu sancak Mamoş, Mendi ve Mendik aşiretlerinin bir yerleşmesi olarak gösterilmektedir (s. 117-118).

Delim

Rakka eyaleti, Hama ve Hums sancakları, Halep, Bağdad. 'Arab taifesinden' ('Urban taifesinden').

Urban sözcüğü, Türkçe Sözlüğe göre Bedevi (Çöl Arapları) demektir.

Dergezin (Dergezinli)

Rakka, Musul, Mardin sancağı, Ruha (Urfa) sancağı, Diyarbekir eyaleti, Çapakçur (Diyarbekir E).

"Dergezinli aşireti İran'dan hicret etmiş olub Müslümandır. Çapakçur'a iskan edilmişlerdir".

Dücik

Diyarbekir eyaleti. Ekrad.

Docik (Docik Kürdü)

Çemişgezek Sancağı (Diyarbekir eyaleti). Ekrad taifesinden.

Dodik

Karavasni sancağı (Musul eyaleti), Edirne. Yörükan.

Doski, Dostki Jori

Musul Eyaleti, Hakkari sancağı. Ekrad.

Duzik

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları (Erzurum sancağı), Çemişgezek sancağı. Ekrad taifesinden.

Dögerli (Döger, Dögerler)

Çemişgezek, Rakka, Karahisar-ı Sahib, Siverek, Karaman, Adana, Sis, Sivas, Menteşe, Halep, Aydın, Meraş ve Diyarbekir sancakları, Kangal kazası. Beğdili aşiretine tabidir. 'Türkman Ekradı Taifesinden'.

Diğer Döğer

Rakka eyaleti, Siverek, Çemişgezek, Adana, Sis ve Karahisar-ı Sahib sancakları. Beğdili aşiretinden. Türkman.

Diğer Sasa

Adana ve Tarsus sancakları. Yörükan.

Diğer Lulu

Kars-ı Meraş Sancağı (Meraş Eyaleti). Yörükan.

Dilimli

Erzurum eyaleti. Konar-göçer taifesinden.

Dimlek, Dimlekli, Dimekli

Rakka, Erzurum, Kars, Ahıska, Sivas, Malatya, Arabgir, Divriği, Diyarbakir, Bozok, Karaman, Kütahya, Aydın, Saruhan, Haleb, Hama ve Hums sancakları. 'Türkman Taifesinden'.

Dünbüllü

Kilis Sancağı (Haleb Eyaleti). 'Türkman Yörükanı Taifesinden'.

Ebu Seyf (Ebu Seyf Cemaatı)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Çarsançak, Eğin, Taşeli (Malatya S), Mecidözü, Amasya, Sivas, Kırşehir sancak ve kazaları. Konar-göçer Ekrad.

Ebu Talibli

Kığı Sancağı. Ekrad.

Esedli

Bozok, Meraş, Haleb, Karahisar-ı Şarki, Silistre, Sivas (Yeni İl kazası) sancakları. Türkman Yörükanı.

Ferhad Uşağı

Dersim Sancağı. Ekrad.

Fahredden

Malatya sancağı, Kuzuçan kazası (Erzurum sancağı).

Felaki

Kuruçay kazası (Dersim Sancağı). Ekrad.

Felani

Kuruçay kazası (Dersim Sancağı). Ekrad.

Gedenli

Malatya (Kerker ve Kahta kazaları), Erzurum, Karaman, Adana, Kayseri, Rakka, Siverek sancakları, Çarsançak kazası.

Gedik Uşağı

Çarsançak kazası. Ekrad.

Güran, Güranlı

Çemişgezek sancağı, Diyarbekir, Rakka, Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancakları. Ekrad.

Gülabi (Gülabi Uşağı)

Kemah, Erzincan, Bozok, Yeni İl, Anadolu, mardin kazaları. Yörükân.

Geylani Sarulus

Musul Eyaleti. Ekrad.

Giransorlu

Kığı sancağı, Erzurum eyaleti.

Gevanlı

Karahisar-ı Şarki sancağı (Ordu kazası), Arapkir, Çemişgezek, Diyarbekir ve Sivas sancakları, Çarsancak, Zile kazaları. Ekrad Yörükânı.

Halid Uşakları

Rakka, Ayıntab, Birecik, Erzurum, Aleşgird sancağı (Erzurum eyaleti). 'Şeyatinperest, Yezidi Ekrad yörükânı taifesinden'.

Halidli

Rakka, Ruha, Mut kazası (İçel), Siverek, Adilcevaz (Van), Diyarbekir, Erzurum. Şeyatinperest, Yezidi Ekrad yörükânı taifesinden.

Haran

Çarsancak ve Mazgird kazaları.

Not: Dersim'de bugün Hıran olarak söylenen ad Osmanlı kayıtlarında yukarıdaki gibi Haran olarak geçer. Bizce adın aslı ve doğrusu da Haran (Harran)'dır. Yani antik Harran adının aynıdır. Antik Harran kayıtlarda Ruha (Urfa) sancağının Haran Nahiyesi olarak geçer (s. 416). Ayrıca Halep Eyaleti'nin Havran Ovası ve/veya Havran Kazası anılır (s. 623, 626). Havran ve Haran aynı adın şekilleri olmalılar. Belki Dersim'deki Howar adı da gerçekte Hıran gibi Haran adından gelmez.

Hayranlı

Sivas ve Van (Muş kazası) eyaletleri, Tatarpazarı kazası.

Haydaranlı

Erzurum eyaleti, Hakkari, Van, Bayezid sancakları. Ekrad.

İzzeddinoğulları

Şure kazası (Malatya sancağı). Ekrad.

İzoli

Malatya (Kahta ve Hısn-ı Mansur kazaları), Rakka, Erzurum, Diyarbekir sancakları, Harput ve Mardin kazaları. Konar-göçer Ekrad.

Not (S. Cengiz): Eskiden Malatya'ya bağlı olan bugünkü Adıyaman'ın Hısn-ı Mansur kazasının adı başka bazı Osmanlı kayıtlarında Hasan Mansur şeklinde de geçmektedir (Bk. 1559 tarihli 715 nolu Bozok defteri, akt. Nejat Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, s. 276).

Enc. Of Islam'ın Rakka Maddesinde E. Honigmann'ın Baladhuri'ye dayanarak verdiği bilgiye

göre Hısn-ı Mansur adının orijini Arap Kaisi aşiretinden Mansur b. Dja'wana b. al-Harith al-Amiri'dir. Bu adam Al-Ruha (Urfa) kentinin yöneticisiydi. 758-59 yılında ikinci Abbasi halifesi Ebu'l Abbas al-Mansur (754-775)'a karşı isyan etti ve bu isyanı nedeniyle Diyar-ı Muzar bölgesinin başkenti Rakka'da asıldı. Hısn-ı Mansur kentinin adı Arap Kais aşiretinden bu Mansur'un adından gelmektedir. Enc. Of İslam'ın F. Taeschner tarafından kaleme alınan Hısn Mansur (Adıyaman) maddesinde de bu adın Abbasi halifesi al-Mansur'un emriyle öldürülen Emevi emir Mansur b. Dja'wana (ölm. 758)'nın adından geldiğine işaret edilmektedir. Tıpkı Hısn Kayfa adının Hasan Keyf şeklinde deforme edilişi gibi Hısn-ı Mansur (Adıyaman) adının da modern dilde Hüsnü Mansur veya Hasan Mansur gibi şekillere girdiğine tanık oluyoruz. (Hısn, kale demektir. Süryanice sanılan Keyf ise kaya demektir deniyor ve kentin adını kendi kalesinden aldığı söyleniyor). Adıyaman eskiden Harput ve Malatya'ya bağlıydı. Halife Ömer'in Bani Amir b. Şa'sa'a aşiretinden olan Malatya valisinin adında da Al-Djawana nisbesi var.

Kabari  
Musul eyaleti. Yezidi Ekrad taifesinden.

Kara Corlu, Karaçor, Karacor  
Erzurum, Kuruçay, Siverek, Palu, Çarsancak ve Keban kazaları. Ekrad.

Karsinli (Kersanlı)  
Erzurum eyaleti.

Karısanlı, Karışanlı  
Dersim Sancağı (Harput Eyaleti). Ekrad.

Karizi  
Çemişgezek sancağı.

Kırık  
Rakka, Meraş, Ayıntab, Kırşehir, Yeni İl kazası (Kangal ve civarı), Aydın, Saruhan, Karahisar-ı Şarki sancağı. Konar-göçer Türkman.

Kırıklı, Kırıklar, Kırıkali  
Kızırgan kazası (Erzurum S), Adana, Tarsus, Sivas Karahisar-ı Sahib, Gelibolu sancakları, Bayburd kazası (Karaman Eyaleti). Yörükân.  
Not: Osmanlı belgelerinde Develi'ye bağlı Kırık Bucağı'nın adı geçer (Bk. 809 nolu Karaman defteri, akt. Birdoğan, a.g.e., s. 274).

Kargılı Cemaati  
Dimlekli aşiretindedir.  
Not: Kargın (Karkın) adında Merdisi aşiretinden bir cemaattan sözedilir (s. 492).  
Malatya, Kars-ı Meraş (Zülkadriye kazası) ve Sivas sancaklarında Dede Karkın (Dede Karkınlı) adında Türkman Yörükânı olarak tanımlanan bir aşiretten de sözedilir. Ayrıca Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır ve Aydın eyaletlerinde Türkman olarak tanımlanan Karkın (Kargın) adında bir aşiret anılır.

Koco Uşakları

Kilis sancağı, Meraş eyaleti.

Koçkiri (Koçkili)

Sivas eyaleti, Rumeli, Dersim Sancağı, Bozok Eyaleti. Ekrad.

Not: Osmanlı kayıtlarında bazen Dersim Sancağı, bazen de Çemişgezek Sancağı adları geçer. İkisinin aynı sancak mı, ayrı ayrı sancaklar mı oldukları net değil. Kuruçay ve Eğin kazaları kayıtların bir bölümünde Çemişgezek Sancağı'na dahil gösterilirler.

Koçoğlu

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Kureyş

Akşehir Sancağı.

Not: Akşehir Sancağı'nda Kureyş aşiretinden bahseden bu aynı Osmanlı kayıtlarında bazen Konya Sancağı'nda bazen de Karaman Eyaleti'nde görünen bir 'Kureyş Kazası (s. 310, 572) geçer. Belli ki, bir Kureyş Kazası vardı ve bu aynı kaza bazen Konya Sancağı'na, bazen de bir dönem Karaman eyaletinin ve Karaman beyliğinin başkenti olan Konya'ya dahil gösterilmektedir.

Bu veriler birlikte irdelenince akla Akşehir'in Kureyş olarak bilinmiş olabileceği gelmektedir. Rivayetlerin Kureyş dediği Mahmut Hayrani'nin tekkesi de Akşehir'de idi. Sarı Saltık da Akşehir'de bulunuyordu. Hacı Bektaş'ın tekkesini kurduğu rivayet edilen Kara Hüyük Köyü de, 1260'larda gerçekte Akşehir'in bir köyüdür (Bk. Pervane adlı kitap). Mahmut Hayrani, Sarı Saltık, Kureyş ve Hacı Bektaş'ın ilişkili olduklarına ve Akşehir'de birarada bulduklarına işaret eder bu veriler.

Kırşehirli sancağı daha sonraları oluşturuldu gibi. Kayıtlarda Kırşehirli sancağının Mucur kazası ve Hacı Bektaş kazası anılır.

Doğan Avcıoğlu Akşehir ve Kırşehirli'nin genelde buraya yerleştirilen Erzincan-Erzurum (?) beylerine ayrıldığına işaret eder.

Kayıtlarda Adana, Sis, Tarsus ve İçel sancaklarında oturan ve Yörükan olarak tanımlanan 'Ufak Seydimahmud' ('Ufak Seyyid Mahmud') adında bir cemaat geçiyor (s. 745). Kureyş Şeceresi'nde Büyük (Kebir) Seyit Mahmut geçer. Burdaki onun küçüğü mü?

Karaballı (Karabali)

Malatya, Erzurum, Kırşehirli, Bozok, Diyarbakir, Çemişgezek sancakları, Çarsancak, Kuruçay, Kemah ve İznikimid (Kocaeli Sancağı) kazaları. Ekrad taifesinden (Bk. a.g.e., III. Bölüm, Cemaatler, s. 459).

Kara Bali

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları, Çemişgezek Sancağı, İznikimid. Ekrad.

Karadonlu (Karadonalu), Karadonalı, Karadöne, Karadöneli

Sinanlı, Mut, Ermenak, Gülnar, Silifke ve Anamur kazaları (İçel sancağı), Bozkır kazası (Beğşehirli sancağı), Ordu kazası (Karahisar-ı Şarki Sancağı), Karahisar-ı Şarki sancağı, Dünderli kazası (Adana Sancağı), Söğüt kazası (Hudavendigar Sancağı), Meraş, Kilis, İçel, Adana, Tarsus, Sis sancakları. Yörükan taifesinden. Türkman Yörükanı.

Not: Bu aşiret (cemaat, oymak) adı ile Karadonlu Can Baba'nın adındaki Karadonlu sözcüğü ilişkili olabilir mi? Karadonlu (Karadonalı) sözcüğü Türkçe fonetiğe uydurulmuş başka dile ait bir yerleşme adı mıdır (örneğin Caledonia veya Kalandelan adıyla ilgili olabilir mi?).

Kayıtlarda Maraş ve Bozok eyaletlerinde Kızıldonlu adında bir aşiret de anılıyor.

Karaca, Karacalı, Karacalar

Mamalı aşiretinden olduğu söylenen bu adda oldukça genişçe yayılmış bir aşiret geçiyor. Dersim'de anılmıyor.

Kavi (Kavili)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Amasya, Sivas, Malatya, Kırşehir ve Bozok sancakları, Çarsancak, Mecidözü, Eğin, Behisni, Kerker, Taşeli ve Tokad kazaları. 'Konar-göçer Ekrad ulus Taifesinden'.

Kerecurlu (Kireçorlu)

Keban Madeni civarı, Rakka, Diyarbakir, Malatya, Sivas, Meraş sancakları, Revan ve Gence eyaletleri, Harput, Şiro, Çarsancak kazaları. Ekrad.

Kılanlı (Kalan, Kalanlı, Kılaz, Kılanoğlu)

Saruçam kazası (Adana S), Adana, Tarsus, Kars-ı Meraş, Erzurum ve Çemişgezek sancakları, Kemah ve Kuruçay kazaları (Erzurum sancağı). Yörük taifesinden.

Kinili

Erzurum, Rakka eyaletleri. Ekrad.

Kirmani (Kürmani)

Kerkük Sancağı (Musul Eyaleti).

Kirmanc (Kürmanc, Kirmanca, Kirmac, Kürmac)

Ankara, Adana, Aydın, Kütahya sancakları, Akhisar, Marmara, Timurcu ve Adala kazaları (Saruhan sancağı), Eşme ve Kula kazaları. Konar-göçer Türkman taifesinden. Bu aşiret Bozulus Türkman aşiretindedir.

Koyunoğlu İbrahim

Arabgir ve Çemişgezek sancakları. Ekrad.

Koyunoğlu (Koyunoğulları, Koyun Uşakları)

Çemişgezek, Meraş, Rakka, Sivas, Arabgir, Malatya, Harput, Diyarbakir E., Keban kazası. Ekrad.

Not: Kayıtlarda Kızılkoyunlu, Sarıkoyunlu, Karakeçili, Kızılkeçili, Sarıkeçili, Sarıkaraman (Sarıkaramanlı) adında aşiretler de geçmektedir.

Kuzucanlı, Kuzucak, Kuzucaklı

Niğde, İçel sancakları, Erzincan havalisi, Anamur kazası (İçel Sancağı). Yörük taifesinden.

Lolanlı

Kiği kazası (Erzurum eyaleti). Konar-göçer Ekrad.

Lulu, Lululu

Kars-ı Meraş sancağı, Kemah kazası, Anduğu kazası (Niğde sancağı). Yörük.

Maksudlu

Kemah Boğazı, Malatya, Aydın, Çorlu (Vize Sancağı), Tenos (Sivas S) kazası. 'Türkman Ekradı Taifesinden'.

Maksud (Maksuduşığı)

Vize, Çirmen, Malatya, Aydın, Kütahya, Ankara, Selanik, Karahisar-ı Şarki sancakları, Kemah kazası ve Kemah Boğazı. Maksudlu Cemaatı Bozulus Türkman aşiretindedir. Türkman Ekradı taifesinden.

Metalibli (Metaliblü)

Çemişgezek Sancağı. Ekrad.

Mudiki (Mutki)

Bitlis ve Muş sancakları, Van eyaleti.

Müşterekli

Çarsacak kazası. Ekrad.

Mezid, Mezidler, Mezidli, Mezidi

Tarsus, Akşehir, Meraş, Selanik, Aydın ve Karaman, Bayburd sancakları, Edirne, Sultanyeri ve Kepsud kazaları. Türkman Yörükanı.

Mamekanlı

Kerker kazası (Malatya Sancağı).

Mameki, Mamiki

Muş ve Hısn-ı Keyf sancakları.

Man

Tercan kazası.

Manasoğlu

Kızıuçan kazası.

Mansurlu

Feke kazası (Adana sancağı).

Mansur, Mansurlu, Mansurkanlı

Hısn-ı Mansur Kazası (Malatya sancağı), Adana ve Tarsus sancakları, Hezargrad kazası (Niğbolu kazası). Konar göçer Ekrad yörükanı.

Not: Mansurlu veya Mansur adında bir aşiret (cemaat) anılıyor ve bu aşiretin yaşadığı yerlerden biri Hısn-ı Mansur kazasıdır. Burada Hısn-ı Mansur'a adını verdiği söylenen Mansur ile bu cemaatin ilişkisi daha bir önem kazanıyor. Mansur ve Kureyş'in adlarını taşıyan Hısn-Mansur ve Kureyş kazalarının birlikteliği önemli.

Menteşli, Menteş, Menteşeli (nam-ı diğer Ucbeglü)

Arabgir, Adana, Tarsus, Sis, Bozok, Meraş, Halep ve Ankara sancakları, Yeni İl Kazası (Sivas Sancağı), Gülnar kazası (İçel sancağı). Türkman Yörükanı. Menteşli (Menteşeli) Cemaatı Bozulus aşiretindedir.

Milli

Erzurum, Diyarbakir, Çemişgezek, Rakka, Mecidözü kazası (Amasya sancağı), Ergani, Teke sancağı, Bozok, Hamid, Sivas, Adilcevaz, Mardin, Kırşehir, Çorum sancakları, Harran Kazası

(Meraş Sancağı), Ruha (Urfa), Tokad, Kelkid, Şiran, Eğin, Erzincan kazaları. Göçer, Errad-Ulus taifesinden.

#### Milli Ekradı

Çemişgezek sancağı, Teke, Diyarbekir, Çermik sancakları, Sivas, Rakka. Ekrad taifesinden.  
Not: Halep eyaletinin Havran kazası geçer. Havran ve Harran aynı olabilir.

#### Muzurlar, Muzurlu (Mudurlu, Mudurlar)

Tarsus ve Adana sancakları, hamid Sancağı (Eğridir kazası), Yeni İl kazası (Sivas sancağı).  
Türkman Yörükanı. Bu aşiret Adana'da Bulğardağı yaylağında yaylardı.

#### Nohudlu (Nohudlar)

Kahta, Kızıuçan, Yenişehir (Tırhala Sancağı), Uzunca abad Hasköy kazaları.  
Nuşirevan: Yalvaç kazası (Hamid sancağı).

#### Ocanlı

Erzurum, Kuruçay kazası, Kemah, Çemişgezek. Ekrad.

#### Okçuizzeddinli (Okçuizzetli)

Rakka, Kilis, Meraş, Haleb, Birecik, Uzeyr ve Ayıntab sancakları, Antakya ve Zülkadriye kazaları. Türkman Ekradı taifesinden. Okçuizzeddinli Cemaatı, Kılı aşiretindedir.

#### Okçu İzzeddinli

Rakka, Ayıntab, Kilis, Antakya, Meraş, Haleb, Birecik. Türkman Ekradı taifesinden.

#### Palçanlı

Çemişgezek sancağı. Ekrad.

#### Pendanlı

Musul eyaleti. Yezidi taifesinden.

#### Pirsultan

Haleb eyaleti, Yeni İl Kazası (Sivas Sancağı). Türkman Taifesinden.

Not: Sivas Sancağının Yeni İl kazası kayıtlarda Kangal ve civarı olarak tarif edilir (III. Bölüm, s. 230).

#### Rağvatlı

Çemişgezek sancağı, Sağman kazası, Malazgirt kazası, Tosva kazası (Kastamoni sancağı), Sivas ve Erzurum sancakları. Ekrad yörükanı. Rağvatlı cemaatı Milli aşiretindedir.

#### Rutanlı, Rutan

El'aziz vilayeti, Rakka eyaleti, Kerker ve Kahta kazaları (Malatya Sancağı). Ekrad.

#### Rusanlı

Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri.

#### Şeyhbizinli, Şeyhbozanlı, Şeyhbuzuni, Şeyhboyan

Haymana kazası (Ankara sancağı), Ankara, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Şam, Palu, Kütahya, Kengiri, Çorum sancakları, Mardin, İznikmid ve Geyve kazaları, Kastamoni, Bozok, Çıldır.  
Konar-göçer Ekrad (Göçer Ekrad-ulus taifesinden).

“Şeyhbuzunlu (Şeyhbozanlı) cemaatı, İmam Muhammed El-Bakır ve Zeyn-el-Abidin ve Şeyh Selahaddin sülalesinden olup, Ankara sancağında iskan etdirilmiştir”.  
Not: Ankara Sancağı'nın Şeyhbuzunlu kazası geçer kayıtlarda (s. 698).

Sadeban

Kığı, Tercan, Pasin kazaları.

Selefkanlı

Antakya kazası (Haleb eyaleti).

Not: Selefkanlı adının Makedon bir ad olan Selukid (Selevkos) sözcüğünden geldiği yeterince açık. Antakya (Antioch), Seleucus I tarafından kurulmuştu. Araplar altında Antakya, al-Awasım adı verilen askeri sınır organizasyonunun karargahıydı. Haçlılar Antakya'yı 1098 yılında emir Yaghisiyan'dan ele geçirdiler.

Şah Hüseyin (Şah Hüseyinoğlu)

Kığı Sancağı (Erzurum Eyaleti).

Şam Uşağı

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Sinanlı

Ankara ve Konya sancakları. Yörükler.

Sindikani

Diyarbakır, Mardin, Rakka, Erzurum, Ergani kazası, Çıldır ve Sivas eyaletleri, Kars, Kırşehir, Nevşehir kazaları, Rizgan Suyu (Mardin altında). Göçer Ekrad Ulus Taifesinden.  
Sindikani aşireti Milli aşiretindedir (s. 148).

Sinkan

Diyarbakır, Mardin, Rakka, Erzurum, Ergani kazası, Çıldır ve Sivas eyaletleri, Kars, Kırşehir, Nevşehir kazaları, Rizgan Suyu (Mardin altında). Göçer Ekrad Ulus Taifesinden.

Sin

Kerkük eyaleti.

Sin

Kerkük sancağı (Musul eyaleti).

Sinanlı

Samsad kazası (Malatya sancağı), İçel sancağı, Erguvan kazası (Harput sancağı), Gülnar kazası (İçel Sancağı), Beşiri kazası, Bozkır kazası (Konya Sancağı).

Sinemilli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Ekrad.

Sineminli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Ekrad.

Sinemenli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Yörükler.

Sinik, Sinkan, Sinkanlı, Senek, Sindikan (Sink, Senk)

Hısn-ı Mansur kazası (Malatya sancağı), Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Çıldır, Kars ve Sivas sancakları, Ergani kazası (Diyarbekir eyaleti). Göçer evli Ekrad taifesinden.

Sinkanlı aşireti Rişvan aşiretindedir (s. 676).

Sün

Kerkük eyaleti.

Not: Sidikan ve Sinkan aşiretlerinin yerleşim yerleri ve verilen sıra tamamen aynıdır. Buna göre Sinkan ve Sindikan aşiretleri aynı olmalı ve bu adlar da aynı adın farklı şekilleri olmalıdır. Bu aynı kayıtlarda bir diğer yerde Sinik, Sinkan, Sindikan, Senek, Sink (Senk) adları arasında bir özdeşlik kuruluyor zaten. Kayıtlarda Sin ve Sün adlarının da aynı olduğu anlaşılıyor. Tüm bu adlar aynı adın şekilleridir ve Dersim adıyla da ilişkili görünmektedirler. Bir kesiminin Elazığ'ın Sün köyünden, diğer kesiminin de Milan oymağından geldikleri rivayet edilen Sinemilliler'le de bir ilişki olduğu söylenebilir. Burhan Kocadağ, Alevi-bektaşî Tarihi adlı kitabında herhangi bir kaynak göstermeden Sinemilliler'in Alamut ve Hasan Sabbah'la ilişkili olduklarını yazmakta ve onların Kalenderoğlu ile yakın ilişkileri olduğunu eklemektedir. 'Sinemilliler Hişşit Türkmenlerindedir' gibi iler tutar yanı olmayan laflar etmektedir (Kocadağ, a.g.e., s. 191).

Minorsky, El'in Kürtler Maddesinde bir keresinde ayrı bir vilayet ve ayrı bir beylik olan Zaho'nun Sindiyan Vilayeti adını taşıdığını, ama sonraları Behdinan (Amadiya) beyleri tarafından ilhak edildiğine işaret etmektedir. Minorsky'nin yazdığına göre Behdinanlar tarafından ilhak edilmeden evvel Behdinan (Zaho, Dıhok, vd) bölgesinde Sindiler ve Süleymaniler yerleşti.

Bu bilgiler tarihi Asurya'daki Dasini adının kapsamı ve Dersim adıyla ilişkisinin ne olduğunu daha da anlamlı kılmaktadır.

Sasa, Sasalar (Sasalı, Sasallı)

Adana eyaleti, Yüreğir kazası (Adana sancağı), Selanik sancağı, Marmara kazası (Saruhan Sancağı), Gümülcine kazası (Paşa sancağı), Yörükân-ı Ankara kazası (Ankara sancağı). Yörükân Taifesinden.

Siverek, Siverekli

Rakka ve Diyarbkir eyaletleri. Ekrad.

Süveydi, Süveydili

Aksaray, Diyarbekir ve Kilis sancakları, Hınıs kazası (Erzurum Sancağı), Kayseriye sancağı, Kiğı kazası. Ekrad Yörükânı taifesinden.

Sipkani

Dersim ve Erzincan sancakları. Ekrad.

Sipkanlı

Bayezid sancağı (Erzurum eyaleti). Ekrad.

Sağılman

Erzincan kazası (Erzurum Sancağı).

Salar, Salari

Sivas, Çorum, Karahisar-ı Şarki, Aksaray sancakları, Manavgat kazası, Hamideli Sancağı, Çatalca kazası (Hasha-i İstanbul Sancağı). Konar-Göçer Ekrad.

### Salarlı (Sallarlı)

Samsad, Danişmendli karyesi (Kocaeli sancağı), Karaman, Aksaray, Kırşehir, Kayseriyye, Rakka, Sivas, Karahisar-ı Şarki sancakları, Yeni İl kazası (Sivas sancağı), Nevşehir, Develi, Yahyalı kazaları, Zamantı kazası (Meraş sancağı), Sultanönü sancağı, Çal kazası (Kütahya sancağı), Cısr-i Ergene kazası, Danişmendli kazası (Karahisar-ı Sahib sancağı), Ordu kazası (Karahisar-ı Şarki sancağı). Türkman. Yörükân. Salarlı ve Salarlı-i Sağır, Boynuincelu aşiretindedir.

### Saltık, Saltıklar, Saltıklı, Saltıklı Obası

Ağcakızanlık kazası (Çirmen Sancağı), Radovişte kazası (Köstendil sancağı), Edirne ve Dimetoka kazaları (Paşa sancağı), Lankaza nahiyesi (Selanik sancağı). Yörükân taifesinden.

### Saltukcalar(Saltıkcalar)

Ruscuk kazası (Niğbolu sancağı).

### Sar

Malatya sancağı.

### Sarı (Saru)

Amasya, Sivas, Haleb, Kayseriyye, Beğşehir, Karasi, Diyarbekir, Hudavendigâr, Aydın ve Kırşehir sancakları. Türkman.

### Sarulus (Serulus)

Menteşe ve Adana sancakları. Türkman.

Not: Mentese sancağı'nın Sarulus Kazası var (s. 747).

### Solhan (Sulhan)

Genc sancağı (Bitlis Eyaleti).

### Şanşalar

Mut kazası (İçel).

### Susun

Mud kazası (İçel sancağı). Yörükân.

### Susatı

Hazo kazası (Diyarbakir Eyaleti).

### Şeyhmehmed Peykari

Diyarbakir eyaleti.

### Şeyhmehmedli (Şeyhmahmadlı)

Adana sancağı, meraş ve Diyarbakir eyaletleri. Yörükân.

### Şeyhanlı (Şeyhan)

Mardin, Rakka, Diyarbakir, Musul, Trablus ve civarı, Siverek sancağı (Diyarbakir eyaleti), Ankara, Kars-ı Meraş Sancağı, Ruha (Urfa) sancağı. Konar-Göçer Yezidi Ekrad Taifesinden.

### Şeyhbalanlı

Hısn-ı Mansur kazası, Rakka, Sivas, Haleb, Meraş, Malatya ve Ayıntab sancakları. Ekrad. Şeyhbalanlı cemaatı, Rişvan aşiretindedir.

### Şeyhhasanlı

Kemah, Erzincan kazaları (Erzurum sancağı), Çarsancak kazası (Diyarbakir Sancağı), Eğin kazası (Arabgir sancağı), Çemişgezek sancağı, Diyarbakir, Kiğı Sancağı, Palu Sancağı, Erzurum, Malatya sancakları. Ekrad Taifesinden (Bk. Aşiretler Bölümü, s. 154).

### Şeyhhasanlı (nam-ı diğer Disimlü Ekradı, Şeyhhasan, Şeyhhasan Ekradı)

Erzurum, Malatya, Arabgir, Harput, Adana, Tarsus, Sis, İçel ve Çemişgezek sancakları, Erzincan civarı, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti), Balıkesri Kazası (Karasi Sancağı), Kiğı Kazası (Erzurum sancağı). Ekrad Yörükani Taifesinden.

“Diyarbakir eyaletinde vaki Çarsancak kazasında Şeyhhasanlı demekle maruf Disimlü Ekradı eşkıyası huşunet ve ruunet ile meluf bir taife idi”.

(Bk. s. 700-701).

### Şahhasanlı

Çemişgezek sancağı (Diyarbakir eyaleti). Ekrad taifesinden (s. 691).

### Şeyhhasenanlı

Çarsancak kazası (Diyarbakir sancağı). (s. 38).

Not: Dersim’de gösterilen hemen yukardakiler Dersim’in Şeyhasanlıları’dır. Birinde adları Şah-Hasanlı olarak geçmektedir.

Kayıtlarda bir de sadece Hasananlı diye geçenler var ki, onlar farklıdır, ilgili değil.

### Tağar Aşireti

Saruçam kazası (Adana sancağı)’ndaki Numan Cemaatı Tağar aşiretindedir (s. 49).

### Tağar, Tağarlı, Tağarlar

Dimetoka kazası (Paşa Sancağı), Saruçam kazası (Adana sancağı), Meraş, Aksaray ve Çemişgezek sancakları, İncesu kazası (Niğde sancağı). Yörükani taifesinden.

Tağar Cemaatı, Danişmendli Aşiretindedir (s. 707).

Not: Tokat ve çevresi Danişmend İli olarak da bilinirdi. Bizans döneminde Tokat-Turhal arasındaki bölgenin adı Dazimon (Tazimun, Dazmana) idi ve Tokat kalesi de yine aynı adla Dazimon olarak bilinirdi. Osmanlı kayıtlarında Bolu Sancağı’nın da Danişmendli Kazası kaydedilir.

### Taşanlı (Taşan)

Canik sancağı, Bafra kazası (Canik Sancağı). Konar-göçer Türkmen ekradı.

### Taşanlı, Taşan

Adana, Tarsus, Aydın ve Saruhan sancakları, Niğde sancağı. Yörükani.

### Tircanlı

Rakka eyaleti. Ekrad.

### Topuzlar (Topuzlu)

Dersim Sancağı, Hatuneli kazası (Vize Sancağı). Ekrad.

Topuzlar, Topuz, Topuzlu

Kızılhisar kazası (Sığla sancağı), Hatuneli kazası (Vize sancağı), Dimetoka kazası (Paşa sancağı), Dersim sancağı (Harpüt Eyaleti). Göçebe Ekrad yörükanı taifesinden.

Tasni (Dasni)

Diyarbakir ve Rakka eyaletleri. Ekrad.

Ulus: Erzurum, Diyarbakir, Bolu, Rakka, Palu sancağı (Diyarbakir eyaleti), Kiğı sancağı, Kars eyaleti. Göçer evli göçebe Ekrad taifesinden.

'Göçebe Ekrad taifesine ulus tabir olunur' (s. 163).

Yazıklı (Yazıklu, Yazuklu)

Çemişgezek sancağı, Sağman kazası (Diyarbakir eyaleti), Malazgirt sancağı, Sivas ve Erzurum sancakları, Tosya kazası, Şamsad kazası (Malatya Sancağı). Yörükanı.

'Yazıklı cemaatı Milli Aşiretindedir'.

Yoğunpirtek

Tercan kazası (Erzurum sancağı). Yörükanı.

Yezid, Yezidi, Yezidanlı

Şatak kazası (Van sancağı), Sancar Dağı (Musul eyaleti), Şirvan kazası (Siird sancağı), Mahmudi nam-ı diğer Hoşab sancağı (Van eyaleti). Ekrad taifesinden.

Zağfiranlı

Hısn-ı Mansur, Mardin sancağı, Pertek sancağı (Erzurum eyaleti), Sivas eyaleti. Ekrad.

Zahoran-ı Büzürk

Çarsacak kazası (Diyarbakir sancağı), Ardahan sancağı (Çıldır eyaleti). Konar göçer Ekrad.

Zara, Zaralar

Koçgirli sancağı (Bozok Eyaleti), Amasya sancağı.

Zaza

Diyarbakir eyaleti. Ekrad taifesinden (s. 168).

Not: Bu belgelerde tek Zaza adı burada geçer.

Zerza (Zirza)

Diyarbakir eyaleti.

Zile, Zile Yörüğü

Van eyaleti, Zile kazası (Sivas sancağı). Yörükanı.

Zileler (Ziller)

Milan kazası (Karahisar-ı Şarki sancağı). Yörükanı.

Zilan, Zilanlı

Kars, Bayezid, Çermuk, Erzurum, Ahıska, Çıldır ve Rakka sancakları, Savur ve Mardin kazaları, Hartus sancağı (Çıldır Eyaleti), Diyarbakir eyaleti. Ekrad.

## DERSİM AŞİRETLERİ (DÖRDÜNCÜ BÖLÜM)

### ŞAH HASANANLILAR VE SEYDANLILAR (GEÇ DERSİM AŞİRETLERİ)

Bu yazının birinci bölümünde Dersim aşiretlerinin aşağıdaki gibi tasnif edilmelerinin daha doğru olacağını söylemişim:

I) Khalmem-Khalferat Grubu (Eski Dersim Aşiretleri)

II) Şah Hasananlılar ve Seydanlılar (Geç Dersim Aşiretleri)

İlk iki bölümde Khalmem-Khalferat grubu aşiretlerini ele aldım.

Şimdi de Şah Hasananlılar ile Seydanlılar'a değineceğim.

Şah Hasananlılar grubunda başlıca dört aşiret sayılır:

1- Abbasan

2- Ferhadan

3- Karabalan

4- Kırğan

Seydanlılar grubundaki aşiretler ve herbirinin bileşimi ise şöyle verilir:

1- Kalan (Kalu): Keçel (Bozku), Yukarı Abbas, Bal, Birman, Aşuran, Kulikan

2- Kevan (Gewu): Arslan, Maksud, Holikan, Beytan (Bitan), Topuz (Bezgar, Pezgevrani)

3- Koçan (Qozu): Şam (Şem), Resik, Koç, Nenikan

Dersim ve Zaza Tarihi'nde Şah Hasananlılar ve Seydanlılar konusunu etraflıca anlattığım için burada kısa bir özetle yetinecek, ayrıntıları merak edenlere adı geçen kitap çalışmamı bakmalarını önereceğim (öncelikle IV. bölümdeki şu arabaşlıklı kısımlara bakılmalıdır: Geç Dersimliler'in Kendi Orijinlerine İlişkin Rivayetleri / Tarihsel Mahmut Hayrani / Ahmet Yesevi, Şah Hasan ve Seyit / Çemişgezek Krallığı).

Şah Hasananlılar ve Seydanlılar dediklerimiz Dersim'e daha geç dönemlerde gelenlerdir.

Onlara Geç Dersimliler dememiz bu yüzdendir.

Ama Geç Dersimliler'in hepsi Dersim içine bir defada ve birlikte gelmediler. Hepsi bir ve aynı göçe ait değiller. Bunlar 10'uncu ve 16'ıncı yüzyıllar arasında yeralan farklı göç dalgalarına aittirler. Başka deyişle, uzunca bir sürece yayılan gelişler sözkonusudur.

Bu gelişlerin kimisi ya unutuldukları ya da pek önemli olmadıkları için rivayetlerimizde iz bırakmamıştır. O nedenle biz kendimizi rivayetlerimizde izleri hâlâ yaşayabilen gruplarla sınırlamak, daha doğrusu öncelikle onları tespit etmek için uğraşmak zorundayız.

İz bırakan gelişlerden biri Mahmut Hayrani (Kureyş) öncülüğünde yapılanıdır. Bir diğeri başında kardeş oldukları söylenen Şah Hasan ve Seyit'in buldukları göçtür.

Geleneklerimizde sözü en çok edilen gelişler bunlardır. Bunlar efsanevi değil, hâlâ hatırlanabilen tarihsel olaylardır.

O halde yapmamız gereken şey, en önce bu göçlere öncülük ettikleri söylenen kişilerin kimliğini tespittir. Gelenek buradan başlanarak çözülebilir.

Mahmut Hayrani'nin türbesi Akşehir'dedir. Akşehir'in adı bazı kayıtlarda Kureyş Kazası olarak geçer. Burdaki türbede bulunan tabutu üzerinde adı Mahmut El-Rıfai olarak kaydedilmektedir. Bir diğeri adı ise Mahmut El Harrani'dir.

Tarihi ciddi ve ayrıntılı olarak çalışanlar için bu bilgiler geleneği çözmek için paha biçilmez ipuçlarıdır. Çünkü Rıfai nisbesi derhal Rıfailer olarak bilinen tarikatı, Harrani nisbesi ise ünlü Harran kenti ve İç-Dersim'deki Haran (Hıran) mıntikasını akla getirir. Böylece giderek artan ipuçları sayesinde olay çorap söküğü misali çözülmeye başlar.

Rıfailer adındaki tarikat Irak'ta kuruldu. Kurucusu Gilan orijinli Ahmet Rıfai'dir. Basra doğumlu olduğu için Ahmet Basri diye de bilinmiştir. Bu tarikat etrafa Irak'tan yayılmıştır. İlk yayıcıları ve halifeleri arasında Ahmet Rıfai'nin yakınları önemli bir yer tutmaktadır. 13'üncü yüzyılda Anadolu'da en etkin tarikatlardan biri, hatta belki de en etkin Rıfailiktir. Bu dönemin en ünlü Rıfai önderleri ise Ahmet Kuçek-i Rıfai (kaynaklar onu bu tarikatın kurucusu olan Ahmet Rıfai'den ayırt etmek için küçük anlamlı 'Kuçek' sıfatı kullanırlar) ile Mahmut

Hayrani'dir.

Dersim ve Zaza Tarihi'nde eldeki bilgilerden hareketle Ahmet Kuçek-i Rıfai'nin ünlü Karaca Ahmet olduğunu ortaya koydum. Yani Karaca Ahmet (Küçük Ahmet Rıfai) ile Mahmut Hayrani (Mahmut Rıfai) kardeşler. Onların Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai ile akraba olduklarını düşünüyorum. Bu düşüncemin tek dayanağı şeceresel bilgiler ve Rıfai nisbesi değildir. Cedlerinin Mahmut Hayrani olduğunu söyleyen Kureşanlılar'ın konuştukları dil ve kendi rivayetlerinde Irak'la (özellikle Kerbela ve çevresi ile) kurulan bağlantılar da önemli kanıtlardır.

Dersim'in dervişleri Kureşanlıdır. Rıfailiği tanıyanlar bu dervişlerin pratikleri (yılan, aslan ve ateş öyküleri) ile Rıfailik arasındaki bağlantıyı yakalamakta güçlük çekmezler. Bu olgu da Kureşanlılar'ın Rıfailer ile bağlantısına işaret eder.

Uzun lafın kısası Kureşanlılar, Rıfailer'dir.

Gelelim Şah Hasan ve Seyit adlarına.

Bu ikilinin öncülük ettiği göçü anlatan rivayetin değişik versiyonları mevcuttur. Bunlara Dersim ve Zaza Tarihi'nde oldukça ayrıntılı değindim.

3 Ağustos 1937 tarihli Tan Gazetesi'nde bu geleneğin değişik bir versiyonu Latif Erenel tarafından şöyle nakledilir:

“Dersimli kimdir, nereden gelmiştir, halkın menşei nedir? Bunun etrafında çok yazılar yazıldı. Birçok iddialar yürütüldü. Benim burada kısaca kaydedeceğim şey, duyduğum birkaç nokta olacaktır.....Bundan 1200 sene kadar evvel Horasan'dan kalkan Ahmet Basri, Malatya'nın bir kısmına girmiş yerleşmiş, oğulları Şeyh Hasan ve Seyit Ali adlarını almışlardır. Şeyh Hasan'ın Ferhat, Kara Bali, Abbas adlarında oğulları türemiş. Seyit Ali'nin oğullarından da Koç, Resik, ve Şam uşakları türemiştir...”

1930'ların başında Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan Dersim adlı kitapta bu rivayetin nisbeten farklı ve daha ayrıntılı bir versiyonunu buluyoruz:

“Garbi Dersim'e gelince, bu mıntıkada sakın aşiretler arasındaki tradisyon şudur: Ecdatları Horasan'da mukim Şeyh Ahmedi Yasevi imiş. Cengiz istilasını üzerine Ahmedi Yasevi'nin oğlu Şeyh Hasan Dede aşiret halkı ile Irak'a göçetmiş, orada Abbasi halifesine dehalet ederek iskan edilmiş. Hasan Dede bir aralık Hicaz'a ve oradan Mısır'a geçmiş ve Bağdad'a döndüğü zaman o yerlerde kalamayacağını kestirerek aşiret halkı ile Anadolu'ya geçmiş ve Konya Selçuklularından Alaeddin'e tebaiyet etmiş. Alaeddin, bir hemşiresini Hasan Dede'ye teziç ederek onu aşiretiyle beraber Malatya civarında iskan etmiş. Bu aşiret Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bu mıntıkada kalmış. Yavuz'un Şiilikle birahmane mücadelesi sırasında korku ile Dersim'e kaçmışlar. Şeyh Hasan Dede yolda ölmüş, Kebanmadeni kazasının Şeyh Hasan karyesinde defnedilmiş. Hasan ve Seyit ismindeki iki oğlu aşiret halkı ile beraber asıl Dersim mıntıkasına göçmüşler. Hasan, Hozat ve civarında kalmış. Seyit, kendi tevabii ile Ovacık mıntıkasına geçmiş. Hasan'ın Abbas, Karaballı, Kırık ve Ferhat isminde dört oğlu olmuş. Bunların herbiri bir aşiret halinde taazzuv etmiş. Bugün Şey Hasananlı grubu altında Abbas, Karaballı, Ferhat aşiretleri vardır. Ve esas aşiret grupları olan bunlar da daha küçük kabileler haline inkısam etmişlerdir. Seyit ismindeki diğer kardeşin Koç, Kal, Kav isminde üç çocuğu olmuş, bunlardan Koç'un Şam ve Resik; Kal'ın Bal, Abbas, Persim, Keçel; Kav'ın Beyt, Maksut, Bezgever adlı çocukları olmuş. Zamanla her biri bugün aynı namlarla anılan aşiretleri teşkil etmişler. Bunlardan daha bir takımı küçük gruplara ayrılmışlardır. Garbi Dersim'e bugün hakim nafiz olan aşiretler bunlardır....Garbi Dersim'i teşkil eden.... bu aşiretlerin Dersim'in ilk sakinleri olmadığı ve yakın bir tarihte mezkur mıntıkaya göçtükleri şüphesizdir” (a.g.y., s. 44-45).

Bu aynı rivayet Mehmet Nuri Dersimi tarafından Hatıratım adlı kitapta kısmen farklı kaydedilmektedir. O'nun kaydettiği versiyonda Şeyh Hasan'ın kardeşi Seyit'in bir adının da 'Kalemamsor' olduğu ve bu sözcüğün 'Kırmızı Elbiseli' anlamına geldiği açıklaması

yer almaktadır.

Khalemamsor adı değişik kaynaklarda ve halk dilinde çeşitli şekiller altında görünür: Khalmamsar, Khalmamsır, Khalmamsor veya Khalman Sar gibi.

Geleneğin bazı versiyonlarında Şeyh Hasan (Şah Hasan) ve Seyit (Khalemamsor) ikilisinin ilişkileri kardeş olarak değil, ama efendi-hizmetçi gibi sunulur. Bir versiyonda efendi konumundaki Şah Hasan iken, bir diğerinde Khalemamsor (Seyit)'dur.

Bunlar Şah Hasanlılar ile Seydanlılar arasındaki üstünlük mücadelesinin anılarıdır.

M. Nuri Dersimi'deki versiyona göre Şah Hasan, kendi kızı 'Goncasor'u Khalemamsor (Seyit)'la evlendirmiştir. Goncasor (Kıncasur) adı da Dersim dilinde Kırmızı Elbiseli (Kızılbaş) demektir.

Bütün ayrıntıları anlatıp okuyucunun başını ağrıtmak istemiyorum. Buraya kadarki anlatımların içerdiği ipuçlarının toplamı geleneği tarihsel bir zemine oturtmak için yeterlidir. Yukarıya aktardığımız rivayetler dikkatle okunduğunda Seyit denen kardeşin adının iki farklı şekilde verildiği görülür: Bir versiyonda onun adının Seyit Ali (Seydali), bir diğerinde Khalemamsor (Kırmızı Elbiseli, Kızılbaş) olduğu söylenir.

Kısacası farklı dönemlerin olayları ve kahramanları birbirine karıştırıldığı için iki adet Seyit sözkonusudur. Seyit Ali denen figür daha erken tarihte yer almış olan Kureşan (Rıfai) göçünü temsil etmektedir. Buna az evvel değinmiştim. Bence bu Seyit Ali, Kureyş ile birlikte yanan fırına girdiği rivayet edilen Derviş Gevr (Derviş Beyaz)'in ta kendisidir. Gelenek ve şecerelerde Derviş Gevr'in gerçek adının Seyit Ali olduğuna işaret edilmektedir.

Khalemamsor denen figür ise Safevi Şah Haydar'dır (ölm. 1488). Dersim'in kabesi olarak bilinen ve asıl adının 'Saheyder' olduğu söylenen Düzgün Baba işte bu Şah Haydar'dır.

Khalemamsor adının Kırmızı Elbiseli anlamına geldiğini bildiğimize göre, burada Safeviler'e referans verildiğini anlamak zor değildir. Çünkü kendi yandaşlarına kırmızı başlık giydiren Şah Haydar'dan itibaren Safeviler Kızılbaş olarak bilindiler. Dersimliler de dahil olmak üzere Şah Haydar'ı izleyenler Surh-i Ser (Kızıl Baş) ve/veya Haydari olarak anıldılar. Özetle, rivayetdeki Seyit adları Dersim'in seyitleri olarak bilinen Kureşanlılar ile Safeviler'i temsil ederler.

Burada sözünü etmediğimiz diğer ayrıntılarla birlikte düşünüldüğünde rivayetdeki Şah Hasan (Şeyh Hasan)'ın da gerçekte bir değil aynı adı taşıyan iki farklı kişiyi temsil ettiği görülür. Rivayetin Şah Hasan dediklerinden biri Akkoyunlu Uzun Hasan (1425-1478)'dir. Diğeri ise Çemişgez Emiri İkinci Şah Hasan (1514-1543/4)'dir.

Kızını Khalemamsor'la evlendirdiği söylenen Şah Hasan, kesinlikle Akkoyunlu Uzun Hasan'dır.

Safevi Şah Haydar'ın onun kızı Alemşah Begum (Dersim geleneğinde Kıncısır) ile evlendiği bilinen bir şeydir. Kısacası rivayette anlatılan olaylardan biri Akkoyunlular ile Safeviler'in Dersim'e gelişidir. Bu iki gücün ilişkileri, ittifakları ve çatışmaları tarihsel kayıtlarda mevcuttur.

Dersim geleneğindeki egemen yorumda Şah Hasanlılar Akkoyunlular'la, Seydanlılar ise Safeviler'le özdeşleştirilmekte, Şeyh Hasan ve Seydan ayrımı Akkoyunlu-Safevi ayrılığı ve çatışması gibi sunulmaktadır. Bu yorum kendilerinden Geç Dersimliler olarak sözettiğim Şeyh Hasanlılar'ın Akkoyunlu, Seydanlılar'ın ise Safevi olduğu şeklinde bir görüş içermektedir. Böylece geleneğimizin Geç Dersimliler dediği katmanın iki önemli ögesini daha tespit etmiş oluyoruz. Bunlar Akkoyunlular ile Safeviler'dir. Ama Dersim'de Akkoyunlu ögenin yeri çok fazla değil. Çünkü Akkoyunlu Konfederasyonu'na dahil Dersimi ve Kürt aşiretlerine de sık sık Akkoyunlular denerek referans verilmekte ve bununla onların etnik Türkmen oldukları değil, mensup oldukları aşiret ittifakı (siyasi ittifak) kastedilmektedir. Safeviler'in kurucusu Şeyh Safi ve aşireti ise Dımılı'dır.

Şah Hasan-Seyit geleneğinde sözü edilen diğer Şah Hasan ise az evvel işaret ettiğim gibi Çemişgezek emiri İkinci Şeyh Hasan (1514-1543/44)'dir. Melkişiler olarak da anılan Çemişgezek emirlerinin Erzurum merkezli Saltuklular soyundan geldikleri Şerefname'de anlatılmaktadır. Dersimliler, özellikle Batı Dersim'in Çemişgezek veya Melkişiler adıyla bilinen aşiret konfederasyonu Safevi Devrimi'ne aktif şekilde katılmışlardı. Onlar bizzat

İran'ın ve Horasan'ın kendisinde de bu devrimin ve davanın kazanması için aşiretler halinde savaştılar. Ama Çaldıran yenilgisi ile birlikte Safevi Devrimi dalgası gerilemeye başlamış, Horasan da dahil İran ve Irak sahasında bu devrimin başarısı ve devamı için en ön saflarda dövüşen Çemişgezek beyliği ve konfederasyonun liderleri yanlarındaki aşiretleriyle birlikte Dersim'e dönmeye başlamışlardı. Şeyh Hasan-Seyit rivayeti Çaldıran sonrası geri dönüşten bazı kesitleri de yanlış şekilde bir ilk geliş gibi yansıtmaktadır. Bu sırada geri dönenlerden biri babası Çaldıran'da öldürülmüş olan İkinci Şeyh Hasan'dır. Tam da rivayette anlatıldığı şekilde ilkin Malatya'ya geldi, daha sonra gidip Yavuz Selim'le görüşüp onun tasvibini de alarak Çemişgezek'i Safeviler'den geri aldı. Rivayetin Mısır dediği Afrika'daki bildiğimiz Mısır değil, o tarihte Mısır Memlükleri'nin kontrolünde bulunan ve onların bir valisi tarafından yönetilen Malatya ve çevresidir. Aynı gelenekteki Malatya'dan geliş motifi de bir boyutuyla bu dönüş olayına referanstır. Rivayetin bu bölümü de tarihsel bir olay olup Şerefname'nin Çemişgezek Hükümdarları bölümünde daha doğru ve daha tam şekliyle kayda geçirilmiş bulunuluyor.

O halde geleneğimizin Geç Dersimliler dedikleri, geleneğe yansıyan temel öğeleri itibariyle, Saltuklular (Melkişiler), Rıfailer (Kureşanlılar), Safeviler ve Akkoyunlular'dan bileşen halk tabakasıdır.

Bölgede eski olmakla birlikte Dersim içine 17. veya 18. yüzyılda ilerledikleri anlaşılan Zaza kökenli Suran, Ciban, Yusufan ve Çarekan aşiretleri de kronolojik bakış açısından Geç Dersimliler'e dahil edilebilirler.

Modern Dersimliler; Eski Dersimliler ve Geç Dersimliler olarak adlandırdığım katmanların bir sentezidirler ve onların tarihi de bu iki tabakanın ortak tarihidir.

## DERSİM AŞİRETLERİ (BEŞİNCİ BÖLÜM)

### ŞAH HASAN-SEYİT GELENEĞİNDEKİ ŞEYH AHMET'İN KİMLİĞİ

Geç Dersimliler'in orijinlerine ilişkin Şah Hasan-Seyit rivayetinde, sadece bir Hasan'dan değil iki Hasan'dan, sadece bir Seyit'ten değil iki Seyit'ten sözedildiğini bir önceki bölümde söylemiş ve bunların kimlikleri konusundaki görüşümü açıklamıştım.

Benim düşünceme göre bu gelenekte referans verilen Hasan'lar şunlardı:

- 1) Akkoyunlu Uzun Hasan
- 2) Saltuklu Şah Hasan (Çemişgezek Emiri İkinci Şah Hasan).

Bu gelenekte referans verilen Seyit'ler ise:

- 1) Seyit Ali (Derviş Gewr)
- 2) Khalemamsor (Geç Kalmem, Şah Haydar Safevi, Düzgün Baba).

Peki gelenekte kendisinden söz edilen Şeyh Ahmet (Ahmet Dede) kimdir?

Okuyucu bir önceki bölüme dikkatle baktığında, kardeş oldukları söylenen Hasan ve Seyit'in babaları Şeyh Ahmet'in adının da değişik versiyonlarda farklı verildiğini görecektir.

Yani geleneğimizde iki Hasan ve iki Seyit'in yanısıra iki adet de Şeyh Ahmet vardır:

- 1) Ahmet Yesevi
- 2) Ahmet Basri

Geç Dersimliler kendilerinin bu iki atadan indiklerine inanırlar. Çünkü Şah Hasan ve Seyit'in onların çocukları veya torunları olduğunu, Şahhasananlılar ile Seydanlılar olarak bilinen aşiretlerin onlardan türediğini söylerler.

Dersim-Kızılbaş geleneklerindeki Yesevi nisbesinin doğrusu benim görüşüme göre Safevi olmalıdır. Yani Ahmet Yesevi değil, Ahmet Safevi denmelidir. Geç Dersimliler'in ve Aleviler'in sözünü ettikleri gelenek Yesevilik değil, Safeviliktir. Bu düzeltme yapılmadıkça, geleneklerimiz havada kalır, tarihsel bir zemine oturmaz. Bu yüzdendir ki gelenekteki Yesevi soyadının gerçekte Safeviler'e (Erdebil Ocağı'na), Ahmet adının ise Safevi önderlerinden birine referans olduğunu düşünüyor, bunda ısrar ediyorum. Tarihsel olguların bize söylediği

budur. Kendisinden Ahmet Yesevi olarak sözedilen Safevi önderinin kimliğine az sonra değineceğim.

Gelenekteki Ahmet Basri ise Rıfai tarikatının kurucusu Ahmet Rıfai'dir (Doğ. 1118, Basra-ölm. 23 Eylül 1182). Basra'da doğduğu, yaşamı ve faaliyetinin bir bölümü orada geçtiği için ona Basri nisbesiyle de referans verilmektedir. Rıfailer'in orijinde Gilani bir aşiret (topluluk) ve tarikat olduğuna işaret etmişim.

Önceki bölümde geleneğimizin Kureyş dediği Mahmut Hayrani'nin adının Akşehir'de bulunan sandukası üzerinde Mahmut Rıfai olarak kaydedildiğine işaret etmiş, onun ağabeyi Ahmet Rıfai (Küçük Ahmet Rıfai, Ahmed bin Masud)'nin Karaca Ahmet diye bilinen kişilikle bir ve aynı olduğunu söylemişim. Bu iki kardeş benim görüşüme göre Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai'nin soyu ile ilişkilidirler.

'Erzincan' adlı kitabında Ali Kemali, Dersim seyitlerinin listesini verdiği yerde Dersim geleneğindeki iki Ahmet'in adlarını şöyle kaydetmektedir:

1) Şeyh Ahmet Dede (Şeyh Ahmet Dedeler): Yesevi evladındandır. Bütün seyit ve ocakların başkaynağı olarak görülürler. Merkezleri Tercan ve Mazgirt'ir. Malatya'da da vardılar.

Dersim aşiretleri O'nun Şeyh Hasan ve Seyit adlarındaki iki oğlundan türemişlerdir.

2) Gözcü Kara Ahmet Dede (Gözcü Kara Ahmet Dede evladı).

Ali Kemali, Ahmet Basri yerine Gözcü Kara Ahmet'in adını yazmakla benim düşüncemi doğruluyor. Çünkü onun listesinde Gözcü Kara Ahmed Dede adı altında geçen kişi ünlü Karaca Ahmet'ten başkası olamaz. Menakıblarda Karaca Ahmet'in 'Rum'un Gözcüsü' olarak tanımlandığı, herbiri bir Alevi ocağına atfedilen Alevi cemlerindeki on-iki posttan (görevden) gözcü postuna Karaca Ahmet Sultan Postu dendiği hatırlanmalıdır. Ali Kemali'nin kaydettiği versiyonda yapılan şey, Büyük Ahmet Rıfai (Ahmet Basri)'nin yerine onunla aynı adı taşıyan kendi soyundan Küçük Ahmet Rıfai'nin (nam-ı diğer Karaca Ahmet) ikame edilmesinden başka bir şey değildir.

O halde geleneğimizdeki iki Ahmet'i de tespit etmiş bulunuyoruz.

Dersim ve Alevi geleneklerinde bu iki Ahmet'in açık şekilde ayırt edilemediğini, genelde Şeyh Ahmet olarak anılıp sık sık birbirine karıştırıldığını not etmeliyim.

Şimdi bu konuyu bağlamak için kendisinden Ahmet Yesevi olarak sözedilen Safevi liderinin kişisel kimliğine ilişkin birşeyler daha söylemek zorundayım.

Geleneklerin belirli halklara veya hanedanlıklara referans verirken bu halk veya hanedanlıkların en çok ünlünen temsilcisinin adını kolektif bir ad gibi kullandıkları sık görülür. Sözgelimi Alevi geleneğinde Emevi adı sık anılmaz. Bu hanedanlığa daha çok Yezid'in adıyla göndermede bulunulur. Bir diğer örnek Selçuklular'dır. Gelenekler Selçuklu hükümdarlarından neredeyse sadece birini tanıyor, bu hanedanlığın tüm yöneticilerine Alaeddin Keykubad diye referans veriyor. Yani Alaeddin Keykubad'ın adı konu Selçuklular olunca kolektif bir kimlik gibi kullanılıyor. Daha bir yığın örnek verilebilir.

Dersim geleneği ile Orta Asya kaynaklı Yesevi geleneği hiç bir şekilde bağdaşmazlar. Birinin diğerinden veya ikisinin aynı kaynaktan/ekolden gelmesi olanaksızdır.

Demek istediğim şu ki, Ahmet Yesevi adı geleneklerin dilinde Safeviler ve onların önderleri için kullanılan kolektif bir addır. Bu adın hangi Safevi önderine ait olduğu sorulabilir. Buna benim vereceğim yanıt Şah Haydar Safevi'dir. Çünkü Safevi Şah Haydar'ın aynı zamanda 'Hoca Ahmet' (= Ahmet Yesevi) diye bilindiğinin kanıtları vardır.

Geç Dersim ve Kızılbaş-Alevi geleneklerinde adı geçen Ahmet Yesevi'nin kimliği konusunda en önemli ipucunu J. W. Crowfoot'un 1900 yılında yayınlanmış olan *Survivals Among The Cappadocian Kızılbaş (Bektaş)* başlıklı makalesinde buluyoruz. Bu makale tarafımızdan Türkçe'ye çevrilip *Desmala Sure* dergisinin 15. (Eylül 1995) ve 16. (Mayıs 1996) sayılarında iki bölüm halinde yayınlanmıştı.

1900 yılında Ankara'ya bağlı Kızılbaş köylerinden Haydar Sultan ve Hasan Dede'yi ziyaret eden Crowfoot, bu köylerin halkından duyduğu gelenekleri kaydeder ve yorumlar. Haydar

Sultan'daki türbede yatan ve o köye adını veren Haydar'ın Hoca Ahmet (Ahmet Yesevi) olarak da bilindiği söylenmiştir kendisine. Crowfoot, köylülerin bu Haydar Sultan'ı Uzun Hasan'ın kızı Martha (Alemşah Begum) ile evlenmiş olan Safevi Şeyh Haydar olarak tanıttıklarını kaydetmektedir.

Bir dipnotunda Crowfoot, Hoca Ahmet (Şah Haydar, Ahmet Yesevi)'in Karaca Ahmet'le aynı sanıldığını veya onunla karıştırıldığını da yazmaktadır. Yani Geç Dersimliler'in geleneğindeki iki Ahmet daha önce işaret ettiğim gibi geleneklerde sık sık birbirine karıştırılmaktadır. 1899-1916 arası yıllarda Yunanistan ve Türkiye'de kalmış olan arkeolog F. W. Hasluck'un (1913'te Konya'dadır), Christianity And Islam Under The Sultans (Oxford, 1929) adlı iki ciltlik kitabında ifade ettiği görüşler de önemlidirler.

Hasluck, kitabının 2'inci cildinde Crowfoot'un dediklerini "Haydar, Hoca Ahmed, Karaca Ahmed" başlıklı bölümde şöyle değerlendirir:

Yörede anlatılana göre Haydar Sultan köyüne adını veren kişi İran kralının oğludur, Horasan'ın Yassevi adlı kentinden gelmiş. Bu Seyit Haydar'ın bir adı da Hoca Ahmed'dir. Hacı Bektaş'la birlikte Kayseri'ye gidip orada Mene adında Hristiyan bir kadınla evlenmiş. İlginçtir ki (Hasluck ekler bu bilgiyi) ordaki yerin Hristiyan sahibinin adı (gerçek veya hayali) 'S. Menas'tır ve ortodokslar ona gizli şeyleri ifşa eden kişi olarak bakar.

Mene ile evlenen Hoca Ahmed (Haydar) türbesinin bulunduğu köye gelip yerleşir, orda ölür. Tüm köy halkı bu çiftin soyundan olduğunu söylemektedir.

Hasluck'un vardığı sonuç şudur:

Haydar, bu köy halkının seyit-atasıdır. Bu Haydar'ın Şah İsmail'in babası ile karıştırılıp karıştırılmadığı şimdilik önemsiz. Bektaşiler bu lokal geleneğe şunu ekler: Bektaşiler'e (Bektaşî geleneğine göre) göre bu Haydar, Hoca Ahmed Yesevi'nin ta kendisidir, aynı kişidir. Hoca Ahmed Yesevi'nin kendisi ise Bektaşî seyit Karaca Ahmed'le karışır, aynılar mı, ayrılar mı ayırd edilemez (Bk. a.g.e., s. 403-405).

Safevi Şah Haydar'ın aynı zamanda Ahmet Yesevi (Hoca Ahmed) diye bilindiğine tanıklık eden yukarıdaki bilgiler, benim Yesevilik denen şeyin gerçekte Safevilik olduğu şeklindeki görüşümü de kanıtlamaktadır.

O halde geleneğimizdeki Ahmet Yesevi de, Şah Haydar Safevidir.

Bitirirken bir düşüncemi daha not edeyim:

Bir deyişinde gerçek adının Koca Haydar olduğunu söyleyen ünlü Pir Sultan da Şah Haydar (yani Düzgün Baba)'dır. Dersimli bunu bilmez, söylemez; ama Dersim'in kalbi Mameki'de onun heykelini dikmekle bunu hissettiğini de belli eder.

Not: Gelecek bölüm son bölüm olacak. Bu son bölümde 'Gelenek Çözülmesine Göre Dersim Aşiretlerinin Nihai Tasnifi Ne Olmalıdır?' konusu işlenecek.

Şimdiden yeni yılınızı kutlar, 'Haydar Haydar' isimli deyişi bir daha dinlemenizi tavsiye ederim.

## **DERSİM AŞİRETLERİ (ALTINCI VE SON BÖLÜM)**

### **GELENEKLERİN ANALİZİ IŞIĞINDA DERSİM AŞİRETLERİNİN NİHAİ TASNİFİ**

Asıl konumuza girmeden evvel buraya kadarki bulgularımızı bir arada vererek hafızaları tazelemekte yarar var:

Erken Dersimliler'in geleneklerindeki adların tarihsel karşılıkları:

- 1) KHAL MEM (= Mamakanlar, Çanlar)
- 2) KHAL FERAT (= Partlar)

Geç Dersim ve Alevi geleneklerinin eksenindeki adlar ve tarihsel karşılıkları:

#### ŞEYH AHMET:

- 1) Ahmet Yesevi (Şah Haydar, bir ihtimal onun cedlerinden biri, belki babası Şah Cüneyt)
  - 2) Ahmet Basri (Büyük Ahmet Rıfai, bazen Küçük Ahmet Rıfai/Karaca Ahmet)
- Geleneklerdeki Şeyh Ahmet, bu ikilinin kombinasyonuna tekabül eder.

#### ŞAH HASAN:

- 1) Saltuklu Şah Hasan
- 2) Akkoyunlu Uzun Hasan

#### SEYİT:

- 1) Seyit Ali (Derviş Gewr)
- 2) Khalemamsor (Bava Sur/Bava Mansur/Bamasur, Geç Kalmem, Şah Haydar, Düzgün Bava, Pir Sultan).

Şimdi bu bulguların toplamı ışığında aşiretlerimizin tasnifi konusunda genel bir fikir yürütebiliriz. Kuşkusuz ki, tek tek her aşiretin bağlı bulunduğu tabakayı saptayabilecek durumda değiliz. Burada yapacağımız şey geleneğin yukarıdaki analizinden ve diğer bulgulardan ve ipuçlarından hareketle zamanla rafine edilecek taslak bir fotoğraf çıkarmaktır. Bu fotoğraf hatalar içerebilir, kimi kısımlarında yeterli netlik olmayabilir. Bunu doğal karşılamak gerekir, çünkü bu fotoğrafı çıkarırken eldeki bilgi ve bulgular tarafından sınırlandırılmış bulunuyoruz. Veriler çoğaldıkça burada yapılan tasnifin daha da işlenip olgunlaştırılması gerekir.

#### Eski Dersim Aşiretleri (Khal Mem-Khal Ferat grubu aşiretleri):

Bu yazının ilk iki bölümünde en azından kısmen bu gruba dahil olduklarını söylediğim aşiretler ile üçüncü bölümündeki Osmanlı kayıtlarında geçen Çan'lı ve Man'lı aşiret adları biraraya getirilirse bu tabaka hakkında kabaca bir fikir edinilebilir:

Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran, Karsan, Birman, Saltuklu, Haran (Hıran), Hormekli, Ferhat, Pahlı, Derejan, Kuzuçan, Çanbegan-Canikan, Çan/Açan/Ocanlı/Palçanlı/Tırcanlı, Man/Manasoğlu/Mameki/Mamıki/Mamekanlı (Çan veya Man'lı bu son adlar için bu yazının Üçüncü Bölümü'ndeki Osmanlı kayıtlarına bakınız), vd.

Tarih Boyunca Türk Kavimleri adlı kitabında Edip Yavuz'un 'Dersimli Topluluğu' içinde saydığı aşağıdaki 24 aşiretin hepsi değilse de büyük bölümü bu grupla ilişkilendirilebilir (E. Yavuz'un yazımını esas alıyorum aşağıda):

- 1) Abdalan, 2) Alan, 3) Arelli, 4) Balaban, 5) Caferan, 6) Çarikli, 7) Dedemanlılar (E. Yavuz, Demenan aşiretinin adını böyle yazmaktadır), 8) Elhanlılar, 9) Hadikan, 10) Haydaran, 11) Hormek, 12) İzolu, 13) Karsan, 14) Kemanlı, 15) Kobanlı, 16) Kureyşan, 17) Lolan, 18) Pilvenk, 19) Rutan, 20) Silan, 21) Sisan, 22) Şevelan, 23) Yusufan (Ali Kemali bu aşireti bir Şeyhan oymağı, yani Ezdi sayar), 24) Zimtik.

#### Geç Dersim aşiretlerine gelince.

Geç Dersimliler'in gelişi daha önce işaret ettiğim gibi bir değil, fakat 10./11., 11.-13./14. ve 14.-16. yüzyıllarda olmak üzere birkaç dalgada gerçekleşir. Gelenekteki karışıklık ve isimlerin çiftleşmesi tüm bu gelişlerin birleştirilerek anlatılmasından, tekil bir göçmüş gibi sunulmasından ileri gelmektedir. Gelenekteki iki Hasan'dan biri Saltuklular'ı (Melkişiler), diğeri Akkoyunlular'ı temsil eder. Seyitlerden biri Kureşanlılar'ı, diğeri Safeviler'i temsil eder.

Geç Dersimliler dediklerimiz işte bu birkaç tabakadan bileşirler.

Bunlardan Saltuklular'ın Dersim ve çevresinde belirmeleri en az 10. Yüzyıl kadar gerilere dayanır. Çemişgezek Krallığı'nı kuranlar onlardır. Daha sonra Kureşanlılar (Rıfailer), ardından Akkoyunlular ve Safeviler görünürler.

Oniki rakkamı geleneklerimizde sık telaffuz edilir. Buradan hareketle Dersim’de 12’li aşiret kuruluşunun esas alındığı söylenebilir. Edip Yavuz da bu görüştedir.

Buradan hareketle Edip Yavuz ‘Şah Hasananlılar Topluluğu’ adı altında Şah Hasananlılar ve Seydanlılar olmak üzere 12’li iki grup saymakta ve bunların bileşimini aşağıdaki gibi vermektedir:

Şah Hasananlılar: 1) Abbasan, 2) Bahtiyar (asıl gövdesi İran’dadır), 3) Beyt, 4) Butikan (Putikanlı, Bit/Bitan), 5) Ferhat, 6) Gülabi, 7) İksorlu, 8) Karaballı, 9) Kari Kali, 10) Kormeşli, 11) Laçın, 12) Seyit Kemal.

Edip Yavuz’dan aktardığım bu listede sade halkın bu grupta saydığı Kırğan aşireti sayılmamış, halkın bu gruba dahil etmediği bazı aşiretler, örneğin Beytan/Bitan aşireti ve Seyit Kemaller ise bu gruba dahil edilmiş.

Bu gruptaki aşiretlerin ana gövdesinin Batı Dersim’de, başka deyişle Çemişgezek Sancağı’nın kalbinde ve yakın çevresinde yerleşik olduklarına dikkat edilmelidir. Koçkiri aşiretleri grubu da kendi geleneklerine göre Şah Hasananlılar grubuna dahildirler.

Seydanlılar: 1) Arslan, 2) Aşuranlı, 3) Bal, 4) Birim (Birman), 5) Gav (Gevanlı), 6) Keçel (Keçeli), 7) Koç, 8) Maksut, 9) Rezik, 10) Şam, 11) Süleyman, 12) Topuz (Bezgar/Bezgevr).

Edip Yavuz, bu aşiretlerden Gevanlılar’ın Zılan grubu içinde Dili/Dilikan/Diliki adıyla anıldıklarını yazmaktadır.

Bu grubun ana gövdesi ise Doğu Dersim’de bulunmaktadır.

Şah Hasananlılar denince esasta Saltuklular’ı ve Akkoyunlular’ı, başka deyişle Çemişgezek emirliği ile bu emirliğin dayandığı Çemişgezek aşiret konfederasyonunu anlamak gerekir. Şah Hasananlılar dendiğinde ilk elde akla gelen Abbasan, Ferhadan, Karabalan ve Kırğan aşiretleri besbelli ki bu aşiret konfederasyonuna dahillerdi. Seydanlılar denince de akla Kureşanlılar (Rıfailer) ve Safeviler (Erdebil Ocağı) gelmelidir. Kureşanlılar’ın Dersim’e gelişi daha erken bir tarihe rastlar. Hem bu nedenle hem de Kureşanlılar ile Ezdiler arasında bir bağlantı olduğuna inandığım için, Seydanlılar olarak anılan bu iki gruptan Kureşanlılar’ı Şeyhanlılar diyerek ayırt edebiliriz. Bana öyle geliyor ki, Şeyhan ve Seydan kavramları bazen Kureyş ve Bamasur ocaklarına bağlı ocakları (ocak örgütlenmesinde de 12’li sistem esas alınmıştır gibi) tanımlarken, bazen de bu ocaklara bağlanan tüm talip aşiretleri kapsayacak manada kullanılmaktadırlar.

Kureşanlılar (Şeyhanlılar)’ın kapsamına giren aşiretler konusunda elimizde üç liste mevcuttur.

Bunlardan biri Şarik (Varto) şeceresinde adları geçen 12 aşiret, biri Kureyş Şeceresi’nde adları verilen 12 aşiret, bir diğeri ise 12 Kureşan ezbetidir.

Şarik Şeceresi’nde Dersim’e Mahmut Hayrani-Mansur-Derviş Gevr (Seyit Ali) öncülüğünde geldikleri ya da onlara bağlandıkları söylenen aşiretler şöyle sayılmaktadır: 1) Delisenler (Delsinler, Delihanlar), 2) Alan, 3) Ba-İlyas, 4) Milli, 5) İzol, 6) Haydar, 7) Karsan, 8) Lal, 9) Çakır Tahir, 10) Dada, 11) Zor Veliyan, 12) Merdis (Bk. M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 1948, s. 77-78; Nejat Birdoğan, Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik, 1990, s. 138-141).

Fırat, bir yerde bu şecerede Hıran, Arilli, Şahveliyan ve Şadilli aşiretlerinin de adlarının geçtiğini söylerse de yukarıdaki listede bu aşiretlerin adları görünmez veya bu ad altında verilmezler.

Açık ki bu aşiretlerin hepsi bu göçle gelmiş olamazlar. Çünkü bu aşiretlerin bir bölümü Dersim’in çok eski orijinal aşiretleridir, yani gerçekte Kalmem-Kalferat grubuna mensupturlar. Bu nedenle bu eski aşiretler bakımından bir geliş değil, bu tarihte adı geçen ocaklara bir bağlanma sözkonusudur.

Kureyş Şeceresi’nde ise şu aşiretlerin adları geçmektedir: 1) Milli, 2) İzol, 3) Haydar, 4) Karıban, 5) Lal, 6) Arap Tahir, 7) Dada, 8) Zudolyan, 9) Merdini, 10) İlyas, 11) Şakak, 12) Desinler (Bk. Nejat Birdoğan, a.g.y., Kureşanlılar’ın Soy Ağacı).

Burdaki aşiret adları Şarik şeceresindekilerden kısmen farklıdırlar.

Dersim’in Kureşan aşiret konfederasyonuna dahil 12 aşiret/kabile ise benim değişik kaynaklardan topladığım bilgilere göre şöyledir: 1) Hasanan (Hüsenan), 2) Golan (Gülnan), 3) Kalyan, 4) Dalyan, 5) Alyan (Aliyan), 6) Haman (Hemo), 7) Süleyman (Sılêmano), 8) Çitan (Cıvo), 9) Kudan (Khudo), 10) Şeyhan/Seydan (Şixo/Seydu), 11) Qajıyan (Qajiyu), 12) Seteri.

Kureşan grubuna dahil aşiretlerden biri olarak gösterilen Mawelyanları (Mewaliyo) bu listeye

eklemedim.

Bu yazıda konunun esaslarını vermekle yetiniyor, daha fazla ayrıntıya girmiyorum. Yukarıdaki şecerelerin ve diğer bilgilerin ayrıntılı analizi için Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmama bakılmalıdır.

Esas Dersim'in 12 aşireti diye tanımlanan aşiretler geleneğin bir versiyonunda Kureşan (Şeyhan) grubuna, diğer versiyonunda Seydan (Safevi) grubuna dahil edilen aşiretlerdir. Bazen de bu 12 aşiret coğrafi esasa göre, yani Ovacık'tan Pülümür'e dek uzanan ve iki suyun arasında kalan Eski Dersim'de yerleşik aşiretlere karşılık kullanılmaktadır. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Dersim adlı kitabında Seydanlılar/Şeyhanlılar için "nam-ı diğer Kalular, Kalmanlılar" ifadesi kullanılır. Yani bu kitapta Şeyhanlılar = Seydanlılar = Kalular = Kalanlılar = Kalmanlılar özdeşliği kurulur. Seydan grubundan 'Kalan aşiret grubu' veya 'Kalmanlı aşireti manzumesi' diye sözedilir.

Seydan (Safevi) grubuna dahil aşiretler geleneğimizde Seydu (Seydan) ve Domane Khalmemi adları altında saklıdır. Domane Khalmemi grubundaki 7 aşirete daha önce değinmişim. Bunlar Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran ve Karsan aşiretleriydi. Ama bunların da bir bölümünün gerçekte Khalmem-Khalferat tabakasına ait oldukları açıktır. Çünkü gelenekte Khalferat'ın kardeşi olan Khalmem ile Seyit'in kardeşi olan Khalemamsor (Khalman Sar)'un adları da sık sık birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu karışıklık yüzündendir ki onları ayırmak için Khalemamsor'dan Geç Khalmem olarak sözediyorum.

Bazı kaynaklara göre Safevi Şah Haydar'ın toplam 7 oğlu vardı. Domane Khalmemi grubunda yedi aşiretten sözedilmesi bu rakama referans olabilir. Kaynaklarda Şah Haydar'ın bu 7 oğlunun hepsinin adları verilmez. Şah Haydar'ın annesi Uzun Hasan'ın bacısıdır. Yani Uzun Hasan onun dayısıdır. Şah Haydar (Düzgün Bava, Geç Kalmem), dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begum (Rumca adıyla Martha, Dersim geleneğinde Kıncısür) ile evliydi. Bu evlilikten 3 oğlu oldu: Şah Ali (Ali Mirza, Yar Ali), İbrahim ve ünlü Şah İsmail. Kaynaklar özellikle bu üçlüden sözederler. Dersim geleneği Seyit (Khalemamsor)'in Kıncısür'dan olma üç oğlunun adlarını Kal, Gew ve Koç olarak verirse de, bunların bazıları gerçekte diğer Seyit'in (Seyit Ali) çocukları olabilir. Herhalükarda bir karışık kaynaşma sözkonusudur. Kaynakların bir bölümüne göre Şah Haydar'ın 3 oğlu 3 kızı vardı. Oğullarının adlarını az önce saydım. Ama kızlarının adları verilmez. Dersim geleneğinde Düzgün Bava'nın üç bacısı (?) olarak geçen isimler (Buyerê, Jêlê, Haskarê üçlüsü) mümkündür ki bu boşluğu doldursunlar.

Burada ilkin Kureşan (Şeyhan), daha sonra da Seydan (Safevi) aşiretlerinin Mıleto Qan denen eski halk tabakasının yaşadığı Doğu Dersim'e yerleşerek bu tabakayı kendine tabi kılması, dolayısıyla bir üst üste binme/yığılma ve zamanla karışık kaynaşma durumu sözkonusudur. Bu durum eski ve yeni katmanları birbirinden kalın çizgilerle ayırmayı güçleştirmektedir.

Seyitlerin etkisi daha kalıcı olduysa da Dersim'de Şahlar (Emirler) en azından bir dönem boyunca seyitlere baskın çıkmış görünürler. O nedenle de Seydanlılar sık sık Şah Hasananlılar'ın bir alt-grubu gibi gösterilirler. Öyle ki, yalnız Geç Dersimliler'in geneli değil, eski halk tabakası da dahil tüm Dersimliler zamanla Şah Hasananlılar diye bilinmeye başlarlar. Böylece Şah Hasananlılar adı tüm Dersimliler'in alternatif adlarından birine dönüşür. Örneğin Osmanlı kayıtları Dersimliler ve Şah Hasananlılar adlarını birbiri yerine kullanır. Ama tüm bunlara rağmen Dersim ve Dersimli adları baskın çıkar ve Geç Dersimliler de eski halk tabakasının adıyla Dersimli diye bilinirler.

Dersim aşiretleri içinde zamanla Dersimli olarak bilinir hale gelen Kürt ve Zaza kökenli aşiretler de vardır. İç-Dersim'in Kürt kökenli aşiretleri Şadilliler, Zaza kökenli aşiretleri ise Suranlılar adı altında toplanabilir.

Tüm Anadolu sathında Dersim-soyulu topluluklara ve ailelere rastlarız. Erzincan, Sivas-Koçkiri, Elazığ ve Malatya zaten vaktiyle Dersim'in birer parçasıydılar. Buralarda Dersim orijinlilere rastlamak şaşırtıcı değil. Maraş'ın Elbistan, Pazarcık, Göksu ve Afşin kazalarında, Kayseri Sarız'da ve Gürün'de Dersim'den geldiklerini söyleyen Sinemilliler var. Sarız'ın Kırmancki konuşan nüfusu kendisini 'Giniyan' ve 'Dersimli' olarak tanımlıyor. Adıyaman'da (Kahta) Dersimli Baliyanlar aşireti var. Elbistan merkezinde Mamahatun'dan gelme 93 sürgünleri var ve artık Türkleşmiş denebilecek bu topluluk 'Muhacirler' diye bilinmektedir. Pazarcık Narlı'da Dersim-soyulu olduklarını söyleyen Mılıkanlılar var.

İskenderun (özellikle Yıldırımtepe ve Gültepe semtleri), Antalya, Adana (Kadirli, Bozantı), İzmir (Narlıdere, Balçova, Çiğli, Menemen, Bornova kazaları ile kentin Limontepe, Bayraklı, Yeşilyurt, Çamdibi gibi semtlerinde), Bursa (Gemlik, Kestel, Adaköy kazaları ve kent içinde), Manisa (Akhisar, Soma, Turgutlu), İzmit, Zonguldak, Muğla (Fethiye, Ortaca kazaları ve kent içinde), Aydın (Söke, vd), Mersin, Isparta, İstanbul, Ankara ve Trakya'da çok sayıda Dersimli var. Tüm Anadolu sathındaki bu Dersimli varlığını sadece sürgün ve göçlere bağlamak doğru değil.

Evet, ayrıntılara girmeden, konunun esaslarına bağlı kalarak Dersim Aşiretleri konusunda diyebileceklerim şimdilik bunlar. Konunun iskeletini bu yazı dizisinde anlatmış bulunuyorum. Bu esaslar anlaşıldığı takdirde, Dersim-Zaza Tarihi - Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmam rahatlıkla okunup kavranabilir.

Bitti